

S uvodom priopćio A. Makanec:

KULMEROVA PISMA BANU JELAČIĆU 1848.(30. III.-29. XII.)

Bilješke i komentar sastavili Dr. Josip Matasović
i Mirko Stanisavljević.

(Nastavak)

»Wie gros war doch das ewig denkwürdige Jahr 1848 für das kleine Croatien! Durch einige Jahrhunderte zurückgedrängt hinter dem ungarischen Schild, auf welchem nur die ungarische Firma geschrieben stand, unbekannt im eigenen Staate, unbekannt der weiten Welt, erglänzte Croatien im Jahre 1848 plötzlich wie ein Meteor vor der staunenden Welt und der Name Croatiens und seines unsterblichen Banus Jelačić ertönte von dem einem Ende Europas bis zum anderen und drang sogar tief in das freie Amerika hinüber, von wo Croatien damals Grüsse und viele Zeichen der Anerkennung erhielt...« — to su uvodne reminiscence jednog političkog spisa štono ih je dvadeset godina poslije napisao umni Metel Ožegović, jedan od trojice Hrvata u Beču (Kulmer i Bedeković!) koji su »na vrelu« preporučili Jelačićevo imenovanje banom, upozorivši Erzherzog Ludwiga na glinskog obrštara²⁶ iza kako je 16. III. baron Kulmer ponovo bio pristigao u Beč. No u stvari još su u noći od 14. na 15. III. Hof-Rath Wirkner i Hof-Kanzler Erdeljske kancelarije Samuel baron Josika te Erzherzog Ludwig izvijećali o hrvatskom pokretu, dok je sam car dao tome svoj placet još prije na što je posebno ugarsko ministarstvo stupilo na vlast, 19. ožujka. Hrvati u Beču smatrani su u mira željnom austrijskom Vormärzu nepoželjnim nemirnjacima osobito tada od ilirizma i naročito pak otkad se Beč obzirom na hrvatski pokret priklonio Magjarima iza zabrane ilirizma i došašća bana grofa Hallera.²⁷ Od tada je hrvatsko-magjarski spor ulazio u sve oštrije faze sukoba, u Hrvatskoj i u Ugarskoj, napose i na saborima i tako je nadošla i g. 1848.²⁸

Na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu još prije otvorenog hrvatskog pokreta počeo je magjaron Anton Jozipović osporavati hrvatskim nuncijima valjanost izbora (navodno da je plemstvo bilo u Hrvatskoj »isključeno«), a pomagan je i pod imenom magjaronski raspoloženih časnika zagrebačke županije od Tome Mattačića i Alekse Sitkay-a. Magjari izabraše odbor »koji sve tako zvane hrvatske smutnje pretresti, i predlog za takove korenito izravnati, načiniti bi bio morao«.²⁹ »Peštanske županije

²⁶ Der alte Verband und der neue Ausgleich Croatiens mit Ungarn. Von einem Croaten. Separatabdruck aus dem »Vaterland«. Wien 1868., p. 3.

²⁷ Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860. I. Stuttgart und Berlin 1908, p. 45.

²⁸ »U mesojede 1848., u Beču odem s prijateljem mojim g. Z. na carski-dvorski bal. Istom se igranka započela bila, ali eto ti i jednog gospodina N. u hrvatsko-narodnoj odeći. Tome su se više čudili, nego li obradovali. Koliko se postupak taj gospodina N. čudnovat i neumestan činjaše, ipak beše on predvestnik i preodnik oni 30.000 vojnika, koji su u podobnoj odeći odma posle nekoliko meseca taj isti dvor carski od carevi neprijatelja branili«. (Jovan Stefanović Vitez od Vilova, c. k. major linejne regimente broj 35: Iz života jednog c. k. oficira austrijsko-srbskog voenog hora u godini 1848. i 1849. narodnog ustanka srbskog. U Zemunu 1863. (ćirilicom str. 11.) Karakteristična je ova odvratnost bečke dvorske publike prema hrvatskoj narodnoj nošnji, dok su poznate simpatije s kojima je ondje uvijek susretana magjarska galla-odjeća kao i uopće magjarski kostim.

²⁹ Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna Ožegovića Belskoga i Barlabaševačkoga. Zagreb 1887. str. 32. Ožegović je bio koncilijantan prema Magjarima te je i magjarski govorio u saboru. 20. IV. 1848. piše F. Kurelac Gaju iz Požuna: »... samo ću još napomenuti, da se Ožegović sprema dvē nedelje po uskrsu u Zagreb

zastupnik Ljudevit Košut bijaše duša i ravnatelj toga odbora, koji je sruženih kraljevina zastupnike pred svoj sud staviti hotio i od nas ne kao sučlanova svojih, već kao obuzetnika izjašnjenja zahtievao. U tako izvanrednom položaju stvari, banske časti namjestnik umah vieće bansko sakupi, u kojem zaključeno bi, da se zastupnici državni u nikakvo preterivanje spomenutog predmeta, kanoti na ugarski sabor sasvim nespadajućega, ne upuste, već... svoju svečanu protestaciju izjave... Muževno ovo i odvažno od strane sruženih kraljevina postupanje imalo je barem taj uspjeh, da odbor stališki djelovanje svoje nikada zaključio nije, koj bi po Košutovom, stranom već prije pismeno sastavljenom planu morao bio predlog izraditi, kako da se sva prijašnja zakonita odnošenja sruženih kraljevina prema Ugarskoj preinače, naša municipalna prava od supremacije ugarskog sabora zaviseća učine, što toliko znači, koliko ova ukinuti, dolnja Slavonija od gornje i Hrvatske sasvim odciepi, ter isto ime hrvatsko nam oduzme, jednom riečju: narodnost i političko kraljevina ovih obstojanje sasvim razori.³⁰ Sabor hrvatski bio je degradiran na »tartományi gyűlés« t. j. dan mu je naslov »pokrajinske skupštine«. »Zalud bijahu ondje za preprićenje takovih zaključaka sva naša trsenja i predloženja, gdje nití želje u ime naroda našega izražene, nití razlozi naši, ma kako temeljití, od većine uslišani i uvažavani ne bijahu«³¹ — kažu hrvatski saborski poklisari (Metel Ožegović, Herman Bužan, Josip Bunjik). M. o. kaže dalje njihovo izvješće:

stići (no kako vidim strah ga je, osobito gospoju njegovu, jer su pukli glasovi, da magjaroni narod prostí razdražuju na njega, da je on bio taj, koji je najviše se protivio, da ostane (?) robota i urbarium, t. j. bio valjada za to, a protivio se navodno protiv ukinuća. Cit. dr. V. Deželić, Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828.—1850.). Zagreb 1909. str. 110. u ediciji »Građa za povijest književnosti hrvatske« knj. 6. Sva ovdje dalje navedena pisma Gaju nalaze se u ovoj zbirci.

³⁰ Ožegović, Njekoji spisi... Ibid. 33. — U vezi s Osnovom o magjarskom jeziku i narodnosti, koju primiše 15. I. 1848. u saborskoj sjednici delegata, Hrvata su se ticali svi imperativni članci, 3. pa 4. (o novcu s magjarskim znacima i lađama ugarskog primorja!). 5. čl. »Tri slavonske županije smiju se i dalje služiti latinskim, a ugarsko primorje latinskim ili talijanskim jezikom, za vrijeme od 6 godina počevši od završetka sadašnjeg sabora, ali samo za lokalne (županijske) poslove. Čl. 6. i 7. Odredbe § 2 imadu se protezati na Partes Adnexae (sad je to Magjarima samo uža Hrvatska!) toliko, da oblasti tih Partes (hrvatski uredi) imadu s ugarskim oblastima dopisivati u magjarskom jeziku, ali dopušteno im je i dalje služiti se latinskim jezikom za upravu lokalnih poslova. Čl. 8. Odredbe § 3. ne imadu se protezati na Partes (dakle na tzv. Slavoniju ipak!), ali u svim javnim školama tih Partes imade se obučavati magjarski jezik...« Korespondencija o događajima u Ugarskoj 1847.—1849. (Correspondence relative to the Affairs of Hungary 1847.—1849. London, 1850.) — vid. »Starine« XXXVI, Zagreb 1918., prevod Vladoja Dukata s engleskoga, str. 256. i d. — nastavlja: »... Ako pobrojimo glasove, može se reći, da se magjarizam u donjoj kući oslanja na 46 županije prave (uže) Ugarske, a slavizam na 3 slavonske županije i na Hrvatsku — jer tri hrvatske županije imadu samo 1 glas. Ožegović, hrvatski delegat, ne propušta nijednu priliku da brani... U nazočnoj je prilici ustvrdio, da se pod imenom Partes (Adnexae), što je posvećeno dugim običajem, imadu razumijevati Hrvatska, Slavonija i ugarsko Primorje, koji da sačinjavaju jedna kraljevstvo, udruženo s Ugarskom, ali nezavisno od nje, jer to kraljevstvo imade svoj vlastiti sabor (t. zv. Hrvatsku Provincijalnu Generalnu Kongregaciju) i svoja vlastita municipalna prava i običaje...« — (str. 262.) »Bužan,* delegat Hrvatske, reče, da Hrvati ljube svoju narodnost baš onako, kako Magjari ljube magjarsku narodnost. Magjarska je narodnost sad pobjedonosna; magjarski je jezik postao službenim jezikom zemlje; pa ipak se oni krute da učine pravedne koncesije Hrvatima. Hrvati da su povrijeđeni neprijateljskim duhom, što ga obje kuće sabora pokazuju prema njima; ali što ih najviše vrijeđa, jest to, da je oblastima ug. primorja dopušteno služiti se talijanskim jezikom, premda je pučki jezik primorja ilirski. (Povici: ne, ne!). On da nije čovjek, koji bi se dao zastrašiti povicima: ne, ne! on da smatra te povike kao prosto poricanje činjenice, i on uporno tvrdi, kao i njegov drug u donjoj kući, da je Primorje integralni dio Hrvatske, i drži, da, premda se u lukama govori talijanski, nitko ne može poricati, da je jezgra i veća čest žitelja slavenskog roda.«

* Herman Bužan (1800.—1862.) Varaždinac, 1824. u županijskoj službi u V., 1830. vel. bilježnik zagrebačke županije, 1835. podžupan zagrebački, 1841. prisjednik banskog stola, 1845. predsjednik sudbenog stola, 1847. dvorski savjetnik, 1848. predsjednik povjerenstva za ukidanje kmetstva, onda s Bunjevcom banski savjetnik na Rijeci, 1851. tajnik Kasacije u Beču, 1862. u mirovini te postao baron.

³¹ Idem.

»... nemožemo propustiti, da zajedno ne napomenemo, kako izvanredne su nastale poslije buknuća francuske revolucije pod prošastim ugarskim saborom okolnosti. Jer umah, kako se je proglašenje republike u Francuskoj tamo saznalo, — urečeno bi jedno tajno vijećanje kod stališkog stola, u kojem peštanski zastupnik Košut stališem predloži, kako valja da se ovakovi trenutci na korist slobode upotrijebe, ter tako vlada austrijska na izpunjenje takovih želja prinudi, koje inače dostići moguće nebi bilo. — Medju ove želje spada: 1. Zastupništvo puka na svakoljetnom saboru u Pešti. 2. Narodna vojska. 3. Odgovorni i od austrijske vlade nezavisni ministerijum ugarski. 4. Ustavna sloboda za sve austrijske narode. Ova zahtjevanja bijahu kasnije, kad se je naime u istom stolnom gradu Beču takodjer prevrat dogodio, još a) s ukinućem censure, b) proglašenjem jednakosti u nošenju svih obćenitih tereta, c) s ukinućem urbarnih kako i desetinskih daća, d) oslobodjenjem svih političkih prestupnika, pomnožana... Zalud bi kod iste prilike od strane naše kazano, da težki položaj države austrijske nam nipošto za uzrok služiti ne bi morao, da vladu kroz silovanje na koncesije još više oslabimo, ter da tako stanje države opasnije učinimo, već bi nas kao vjerne podložnike obćeljubljenog vladara na to nukati morao, da pripravnost našu očitujemo: sve žrtve za spasenje prestolja i ukupne monarhije dragovoljno podnijeti...« A »smutnje hrvatske« kao i »pretresivanje ovih smutnja na sabor ugarski ni pošto nespada«.

Ilustracije radi o tadašnjim hrvatsko-ugarskim odnosima treba iz izvješća hrvatskih poklisara istaknuti napokon i ove stavke:

— ... naputku vjerni, jednoglasnomu sabora zahtjevanju, da se (ugarski!) ministerijum uvede, u samom načelu ravno protivili se nismo — al da pravo sdruženih kraljevina kod vlade ugarske svoje vlastite zastupnike imati, na mnogih zakonih, osobito pako na 48. članku g. 1536., 35:1765., 58:1790., i 18:1792. osnovano, obćuvano, naročito smo zahtjevali, da se tako kod ministerija, kako i u državnom savjetu sinovi sdruženih kraljevina u primjernom broju namjeste, — ter pravo naimenovanja ili barem predloženje takovih osoba saboru kraljevina ovih pridrži; nu primjetbe naše stališki stol sasvim je odbacio...

— Mi se usudujemo ovdje, što se naših kraljevina tiče, glede novoustrojenog ugarskog ministerija samo tu opazku učiniti, da... u tom predmetu sabornog članka sdruženim kraljevinam s jedne strane nikakvo poručanstvo nepruža, da prava našega naroda neoskvrnjena ostanu, koji utjehu i zaštitu svoju dosad proti svakomu nasilju jedino kod najvišjeg prestolja, to jest kod same osobe Nj. Veličanstva svagda je našao, — odsada pako se k svomu ljubljenuomu vladaru s uspjehom priteći nebude mogao, kad je njegova vlast kroz najnoviji zakon tako ograničena, da niti on niti njegov opunovlašćeni namjestnik c. k. nadvojvoda nadvornik nikakvu odluku zakonito izdati nemože, ako ju magjarski ministerijum nepredloži ili nepodpiše; s druge pako strane niti medju ministri, niti kod državnog vijeća nijedan kraljevina ovih sin se nenalazi, koji bi slavjansku svoju domovinu zastupati, i prot povrjedam od vlade magjarske njoj prietećim, braniti mogao, ter tako uprav sada, kad bi po milosti našeg obćenoljubljenog cara i kralja Ferdinanda svi pod austrijskim žezlom živeći narodi blagi plod slobode, jednakosti i bratinstva uživati morali, kraljevine ove istog svojeg starog zakonitog prava skoro sasvim su lišene...³²

Zajednički sabor trajao je još do 11. travnja zaključno. Hrvati su izdržavali stalne napade Košuta i Jozipovića (tog predstavnika horvatsko-vugarske strajinke). Sabor je kovao sistem Velike Magjarske i magjarizacije Nemağjara, a hrvatski je otpor i prosvjed bio uzaludan i bespredmetan. Stare forme nijesu više vrijedile, no poklisari su pomno formalistički ispunili svoj mandat, čekajući danu zgotu da se jave svom hrvatskom saboru, ispričavajući se naročito zbog »poraza« u pitanju službenoga jezika. A to je već deцениjama bio kamen smutnje između Magjara i Hrvata. Međutim hrvatska se svijest ponovo trgla, čast i pravo narodnog jezika sve su nadjačali. Ilirstvo je opet triumfovalo.

Jelačić se počeo snalaziti u svojoj državničkoj ulozi, stalno upućivan od svog zakulisnog mentora barona Kulmera. 1. travnja krenuo je iz Gline u Beč, i to preko Zagreba.³³ U Beč je stigao već 4. travnja, a 8. je položio bansku prisegu i bude ime-

³² M. o. Kurelac se tako i 12. IV. 1835. vajakao Gaju (iz Požuna): »Najgorše je, da su naši poklisari obećali, post respirium decem annorum, vse posle va magjarskom jeziku voditi; hunc lapidem remove, hoc labor, hoc opus. Brate, ja vse ufanje gubim. Blaženj Serbli pod Milošem! preneste njegov govor na dan sv. Trifuna i u hrvatske novine, ako censor dopusti«.

³³ Dragi brate Jandre! Hvala Ti od neba do zemlje, što si tako rodoljubivo oko moje stvari nastojao. Molim Te samo još i to, da prigledaš i pripitaš, gdje moja prošnja sad leži, jer je još nikada amo nije — a velika bi neprilika bila, da mi se diplom

novan padmaršalom i još vojničkim zapovjednikom u banskoj i krajiškoj Hrvatskoj, (ali ne u donjoj Hrvatskoj, tzv. Slavoniji!).³⁴ Odmah 5. IV. poklonilo mu se izaslanstvo bečkih Slovjena pod Gajevim vodstvom, a ban im je izjavio: »Kamo sreće, braćo, da vam mogu pokazati moje sèrce, kako gine za srećom i slavom domovine«.

Neobično duga pauza između prvoga i drugoga pisma Kulmerova banu Jelačiću koja traje od 30. ožujka do 17. svibnja 1848. može se objasniti i tako što su Jelačić i Kulmer u to vrijeme bili možda u ličnom dodiru koji je dopisivanje učinio suvišnim. Kulmer se jamačno kratko vrijeme iza 30. ožujka zaputio iz Beča u Hrvatsku, da se lično nađe pri ruci banu Jelačiću i da mu kao praktičar civilne uprave (jer je u tančine poznavao županijski život) pomogne u prvo doba banova vladanja u Hrvatskoj. Teške prilike u kojima se našao Jelačić u prvo doba dovoljno opravdavaju ovaj prijateljski gest Kulmerov..

Za sudbonosnih martovskih dana 1848., kad je revolucionarno previranje obuhvatilo svu Evropu, ustalasala je opća bura revolucije i narode austrijske carevine. Carevina je u vrijeme prijašnjih evropskih revolucija ostala dosta intaktna. Već ranije zapažen je kod tih naroda nemir duhova koji nastaje uvijek onda, kad narodi, zabrinuti za svoju budućnost, traže nove oblike svoga života. Ako pustimo s vida buntovno gibanje u talijanskim pokrajinama Austrije koje čini prve početke pokreta za ujedinjenje talijanskog naroda, tada prvenstvo u revolucioniranju naroda austrijske carevine pripada Magjarima. U Ugarskoj već je davno prije toga vremena živio snažan revolucionarni duh imajući svoga eminentnog predstavnika u fascinantnoj ličnosti genijalnog demagoga i narodnog vođe Kossuth Lajoša. U Ugarskoj su već dugo prije 1848. izvedene mnoge reforme u privrednom i društvenom životu naroda, a magjarski parlament, i ako još uvijek predstavnik staleža, a ne čitavog naroda, imao je već tada

izgubi. Ban nam je prekjuče iz Gline otišao, mislim, incognito u Beč. Bog bi dao, da se zahtjevanja našega Naroda dozvole — onda nam novi viek nastaje. Krajina zna i rezná, što se o njoj radi, a Bog bi dao da dobro bude! Ne što Tebi pišem, već što sam obikao reći, što mislim: želim kruto, da Tvoj mili Tetak obèrstar postane. Ovdie nam sada netrieba ni malo proselitisma, već da se dotle slušamo, dok carska odluka stigne. Pa onda sve sile Domovini! Još ću Ti nešto reć: želim od Boga, da se iskreni i pošteni ljudi oko Bana sastanu, da mu budu savjetnici. On je najčistiji karakter na svijetu, pa zato ga lisice lako prevare.* S Bogom brate! Bud mi dalje prijatelj a u duši Te ljubi Tvoj Tèrnski. G. Teta je zdrava i vesela.

(Izvana:) Poštanski žig: Werginmost 3. Apr. (1848.) Multum Reverendo Domino Andreae Torquato Bèrlić S. S. Theologiae Doctori candidato in sublimioris educationis instituto ad Stum Augustinum a Vindobonae (Wien). — Pismo se nalazi u arhivu obitelji Brlić u Sl. Brodu.

* »Oberštar Jelačić je vrlo revan domorodac i drago mi je što sam u Glini se baveć čestim sastankom bliže ga upoznao. Nego novčane sile su mu, kao i veće strane oficirah ovd...« (Andrija Torquat Brlić Mesiću 1847., isp. Ivana Brlić-Mažuranić, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi (uvod k zbirci starih pisama od god. 1848. do 1852. Zagreb 1934. str. 25.) — Slično se o Jelačiću izražava i Pavao Štoos u jednom nedatiranom pismu Gaju: »Veliki domorodac baron Jellačić, pèrve banske Regimente Oberstar poručio je meni, da će me po Božiću posëtiti. M. o. sastavih priloženú pèsmicu, koju želih tiskanu njemu za spomenik pokloniti i koja kod ručka spèvana bude. Sačinio sam i napèv, koji se tako svim mojim susedom dopada, da ga dan i noć gundjaju, i kažu da će svuda pozornost pobuditi. Želio sam do duše s istim napèvom najveću vojničku hrabrost jednom stropho-polovinom, a drugom najveću izobraženog sàrdca nježnost izraziti t. j. dušu Jellačićevu...« (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 6. str. 206.) Odatle se razabire i J. popularnost još prije banovanja, no i jedan tipični isječak tadašnje hrvatske društvene kulture.

³⁴ Prvu kušnju bezuvjetne vijernosti caru i carevini Habsburškoj izdržao je odbijanjem banske časti na ponudu »upravljajućeg odbora« (koji ga je izabrao banom) 25. III., primivši je tek na kr. patent, a odbivši prije toga Dragojla Kušlana, kad mu je došao u Glinu kao narodni izaslanik. No da je bio u vezi s narodnim pokretom i da izbor za nj nije bio nikakvo »iznenađenje« pokazuje njegov »billet« Stauduaru, (Ovdje ispred 1. bilješke priopćen a datiran upravo 25. III.; isp. i bilješku 13. u kojoj je i prevod Jelačićeva pisma bratu Gjuri od 26. III., samo što se prevodiocu krivo nadalo, da bi se Jelačić mogao nazivati »Jozo« u krugu obitelji i rodbine koja među sobom dopisuje isključivo njemački, prije i poslije.)

razvijen stranački život i stvarno je držao u svojim rukama vodstvo naroda. Čuveni Košutov govor u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru što ga je održao na sjednici od 3. ožujka, kojoj je prethodila tajna konferencija saborskih članova, iznio je zahtjeve Magjara koji traže ustavne slobode, demokratsko narodno predstavništvo i samostalnu državnu upravu u vidu ministarstva, odgovornog parlamentu. Ovaj govor Košutov bio je znak za opću uzbunu austrijskih naroda. Tako su ga shvatili i savremenici.

Valja imati naročito na umu, da se ovaj događaj zbio u jeku nejednake i već gotovo bezizgledne borbe, što su je na požunskom saboru vodili poslanici Hrvatske protiv uvođenja magjarskog jezika u hrvatski javni život. A što je još važnije, upravo je Košut bio onaj član zajedničkog sabora koji je u toj borbi istupio dotada nevidjenom, besprimjernom žestinom u nakani da joj da karakter konačnog obračuna u kome slabiji protivnik mora pašti. Lako je zamisliti s kakvim su osjećajima hrvatski ablegati motrili ovaj novi val magjarskog nacionalizma koji je naviješten Košutovim govorom od 3. ožujka i koji za upućene nije mogao značiti drugo nego prekid s Bečom i stvaranje samostalne demokratske Magjarske. Ništa manje nije bilo zaprepaštenje što ga je Košutov istup izazvao u redovima konzervativne stranke magjarskih aristokrata odanih Beču, među kojima su bili i ugarski dvorski kancelar grof Apponyi i erdeljski kancelar baron Jósika.

Malo iza toga (13. ožujka) digla se u carskom Beču buna građanstva i radništva sa jednodušnim zahtjevom, da se ukloni stari apsolutista i reakcionar Metternich, a narodu dadu ustavne slobode i moderna uprava na čelu sa odgovornim ministarstvom. Obje ove bune: bečka pobuna ulice i magjarska parlamentarna reakcija razvijahu se isprva tako reći paralelno. No iako su obje jedna na drugu znatno utjecale, pa su opetovano imale čak direktni dodir, ipak su oba ta pokreta bila iz osnova različna i po svojim ciljevima i po revolucionarnim metodama, a konačno i po svojim posljedicama. Bečkoj buni građanstva i radništva pod vodstvom intelektualaca, a u prvom redu revolucionarnog djaštva bečkog univerziteta (poznatog tada pod pučkim nazivom »aula«) bio je cilj da sruše apsolutistički Metternichov režim i da izvojuje ustavne slobode (slobodu štampe, govora, naučanja i učenja i ispovijedanja vjere) i opće narodno predstavništvo za njemačke austrijske provincije. Magjari su u početku težili za tim da ustavnim putem t. j. putem zakona donesenih u saboru i od kraljih sankcioniranih steknu što veću državnu samostalnost i zato je prvi i glavni njezih zahtjev bio da car imenuje za Magjarsku posebno ministarstvo, odgovorno parlamentu.

Hrvatski narodni pokret komu je dala također maha opća revolucionarna psihoza u ožujku 1848., razvio se posve neodvisno od bečke i magjarske bune, i ako su im psihološke pretpostavke bile zajedničke. Ovaj je pokret samo nadovezao na prijašnji rad hrvatske narodne stranke, koja se ranije služila ilirskim imenom. Ova je stranka na skupštinama održanim u Zagrebu pod vodstvom Ivana Kukuljevića (17. III.), a zatim pod vodstvom Ljudevita Gaja (25. III.), iznijela hrvatski nacionalni program sadržan u »zahtijevanjima naroda« prihvaćenim na posljednjoj skupštini, koja su obuhvatala 30 točaka. (Vidi bilješku 8.) Na ovoj skupštini pokušao je Gaj ostvariti neku vrstu »narodne koncentracije« nudeći ruku pomirnicu i omraženim »magjaronima«, s kojima je narodna stranka nakon krvavih događaja 1845., kad su na Markovom trgu krivnjom bana Hallera pale nevine »srpanjske žrtve«, bila prekinula svaki dodir. Magjaroni nijesu poslušali Gaja i možda baš time olakšali akciju Jelačićevu protiv Magjara. Od ostalih pokreta toga doba hrvatski se pokret razlikuje naročito još i time, što je već u prvom svom početku, šta više, zapravo i prije nego što je formulirao svoje zahtjeve, postigao puni uspjeh imenovanjem Jelačićevim za hrvatskoga bana. Po općem mišljenju Hrvata ličnost Jelačićeva bila je dovoljna garancija da će se hrvatski nacionalni program ostvariti u punom opsegu. Veoma je rašireno shvaćanje, da je do toga imenovanja došlo najviše zauzimanjem barona Franje Kulmera, koji je s jedne strane bio prisni prijatelj i drug Jelačićev, a s druge ječnako uvažen i na bečkom dvoru i kod konzervativnog dvoru odanog dijela magjarske aristokracije. Upravo stoga moglo bi se ovo gledište dovesti u sklad s onim mišljenjem nekih historičara, po kome je Jelačićevo imenovanje izvršeno na poticaj magjarske konzervativne stranke (Jósika), koja je time htjela stvoriti protutežu magjarskim revolucionarnim aspiracijama.³⁵ Uza sve to ostaje nesumnjivo da je baron Kulmer imao u postavljanju Jelačićevu banom najveći udio sa hrvatske strane. To je njegova neprolazna zasluga koju ne može umanjiti ni njegov konzervativni, proučeno hrvatski i kontrarevolucionarni stav u drugim aktualnim pitanjima onoga doba, koji i odviše jasno izbija iz njegovih pisama Jelačiću.

³⁵ Friedjung, Oesterreich von 1848—1860 I. Stuttgart und Berlin 1908. p. 45.

Bečka pobuna građanstva i radništva posve je paralizirala centralnu državnu vlast carskoga dvor i bečke »liberalne« vlade koja je bila spala pod utjecaj uličnih manifestacija i masovnih pokreta građanstva i radništva. Ta bezglava bečka vlada u zajednici sa slaboumnim carem Ferdinandom V. i njegovom užom okolinom gubila je snagu i vrijeme neuspjelim eksperimentima, a stvarno nije imala nikakove vlasti, niti je predstavljala kakovu moć. Ministri nove bečke vlade bili su od reda »predožujski« birokrate koji nisu bili dorasli novom vremenu, a naročito ne onim mladim snagama što ih je revolucija izbacila na površinu. Te mlade snage bile su silom prilika partneri starih birokrata u borbi za ustavne slobode i za modernu organizaciju države. Među ovim svježim revolucionarnim silama naročito se isticao dr. Aleksander Bach, koji je ubrzo iznevjerio revoluciju i bio kasnije istaknutim članom reakcionarnih austrijskih vlada. Naročito ga je kasnije zapamtila Hrvatska iza uvođenja apsolutizma (Bachov sistem). Iako je kasnije vjerno služio reakciji, ipak mu je u konzervativnim krugovima ostao nadimak »Barrikaden-Minister«. Kraj sviju promjena ličnosti bečka je vlada bila nesposobna da izvrši svoj zadatak. Prvi ministar-predsjednik stari grof Kolovrat, prijatelj Ceha, ubrzo je ustupio mjestu Ficquelmontu, dotadašnjem ministru vanjskih poslova, a njega opet naslijedi barun Pillersdorf. Ovaj je po birokratskoj metodi, da bude jednom stvar svršena, dao izraditi ustav, koji je bio kopija belgijskog ustava, za dva dana i izbornom cenzurom i proglasio ga 25. travnja. Demokratsko građanstvo i radništvo bilo je protiv oktroja i dvodomnog sistema i tražilo da birana narodna skupština donese novi demokratski ustav. U Beču bukne ponovno radnička buna 15. maja i prisili vladu da prihvati demokratski program.³⁶

Uza sav taj metež ipak je u Beču postojala jedna vlast doduše neoficijelna i nelegalna koju javnost nije poznavala, ali je naslućivala. Ta vlast djelovala je samo podzemno i zakulisno, ali s jakom voljom i potpuno svjesna svoga cilja. To je bila čuvena bečka »kamarila«. Ona se oslanjala jedino na carsku vojsku s kojom je bila vezana tada tajnim, ali danas potpuno jasnim nesumnjivo dakazanim vezama. Centralna i vodeća ličnost toga tajnog kruga na bečkom dvoru bila je nadvojvodkinja Sofija žena već ostarjeloga i nesposobnoga nadvojvode Franz Karla, nasljednika prijestolja i oca budućeg cara, nadvojvode Franz Josepha. Ova tašta, energična i talentovana žena bila je jedina snažna ličnost bečkoga dvora. Ostali istaknuti članovi carske familije ili su bili trajno odsutni kao nadvojvoda Johann, Reichsverweser, koji je boravio u Grazu ili u Frankfurtu, a nadvojvoda Albrecht kod vojske Radetzkyja u Italiji ili su bili posve nesposobni, fizički i psihički defektni degenerici. Erzherzogin Sophie podržavala je tajne veze s vojskovođama koji su tada imali jedinu pravu i istaknutu vlast u ruci, jer su raspolagali s carskim vojskama. To su bila trojica najmoćnijih ljudi u državi: Windischgrätz u Pragu, Radetzky u Milanu i Jelačić u Zagrebu. Nadvojvodkinja Sofija radila je sporazumno s tim ličnostima, a pred očima joj je bio jasan cilj, da osigura prijestolje svome sinu Franz Josephu. Za tu je svrhu bilo prije svega potrebno sačuvati cjelokupnost austrijskih zemalja. To je bila misao vodilja i Windischgrätzja i Radetzkyja a i Jelačić ju je svagda isticao u svojim izjavama učinjenim prema bečkom dvoru i Austriji — »ein grosses, einiges Österreich«. Ban je očito mislio da će vojujući za cjelokupnost Austrije dobiti slobodne ruke s jedne strane u Hrvatskoj da u njoj izvede reforme koje traži novo doba na korist i napredak hrvatskog naroda, a s druge strane prema Ugarskoj da za uvijek učini kraj magjarskoj supremaciji. Po svemu a naročito po pismima što ih objelodanjuje — čini se da je barun Kulmer bio pouzdanik upravo kruga nadvojvodkinje Sofije i posrednik i veza između toga kruga i bana Jelačića. Povjerenje naroda, sklonost dvora i vojska to su bile one snage s kojima je računao Jelačić i koje su u istinu mogle pružiti mogućnosti da izvrši svoju misiju — srušiti magjarsku prevlast i dati Hrvatskoj modernu državnu organizaciju. U toj vještini da sve ove sile upotrebe za korist svoga naroda

³⁶ Friedjung, I, 27. — U međuvremenu bilo je i drugih ekscesa. Nemir je bio permanentan. Najveći propagatori i izgređnici bili su studenti, koji su odbjegli studije pa stvorili sebi novo zanimanje zajedno s ostalim besposlenjacima: politikantstvo. 4. IV. dali su pangermani na tornju Stephans-doma (katedrale) i na Hof-burgu izvjesiti njemačku nacionalnu zastavu. 5. i 6. IV. trajalo je deportiranje redovnika, naročito redemptorista, ligourianaca, vršeno fijakerima na veselje svjetinje. Studenti su provaljivali i u koludričke samostane izvan Beča, tražeći skrivena mučilišta i krvave bičeve. Poslije ih je ozloglasila redovnička fama, da su mjesto traženih »inkvizitorskih instrumenata« odnosili zapravo srebrene doze i vrednosne papire i da su atakirali na nevinost djevice, dok su djaci isticali, da samo kažnjavaju »die Schützlinge des obskuranten Hofes und Adels, diese gottvergessene Heuchler«. Bečko revolucionarno novinstvo dakako da je slavilo djake.

leži primjenjiva državnička sposobnost Jelačićeva zbog koje će on ostati jedna od najvećih ličnosti hrvatske historije. Legalna vlast — car i bečko ministarstvo bijahu u to doba često igračka u rukama revolucionarnih sila koje su se u danom momentu ispoljile kao jače. Događaji u centrima revolucije uspinjali su se i redali jedan za drugim strjelovitom brzinom, ali dvorska kamarila budno je pratila sve što se zbiva i bila je vazda na djelu.

Zaslugom, a po sudu bečkog dvora i njegovih pristaša, nesmotrenošću palatina nadvojvode Stephana, koji je vođama magjarske revolucionarne opozicije unapred obećao zasebno ministarstvo, ostvarena je ova želja Magjara. Carski reskript od 17. ožujka odobrio je ovaj zahtjev u načelu, tražeći od palatina da predloži za te službe podesne ličnosti, a palatin je na to naprosto sam imenovao grofa Luja Batthyany-a ministrom predsjednikom. Ovaj nezakoniti postupak palatinov tek je kasnije dobio zakonsku sankciju. Ministarstvo je konačno imenovano 3. travnja, a zakon o djelokrugu ministarstva sankcioniran je 7. travnja. To je bio Košutov trijumf! U kakvoj je situaciji sve to izvršeno najbolje karakterišu riječi Déakove, koji je osuđujući ovo djelo Košuta i magjarskog sabora rekao: »Moglo bi se misliti da su se dosadašnji događaji zbili prema mojem osvjedočenju i mojim željama; no s pijanim čovjekom ne može se razumno razgovarati, a sabor je sada pijan!«³⁷ Cilj i svrha spomenutih zakona bio je među ostalim i taj da omogući provedu magjarizacije čitave tadašnje Kraljevine Ugarske i združenih strana. Naskoro magjariziranje odmah je počelo. U Hrvatsku šalju se samo magjarski dopisi i traži se i takav odgovor, Slavoniju se tretira kao sastavni dio Ugarske, na Rijeci se uređuje magjarski.

Organizatorne forme četrdesetosmaškog narodnog pokreta u Zagrebu i ostaloj Hrvatskoj poprimljene su iz Beča, a Beč je mnogo kopirao francuske revolucionarne forme. M. o. po srijedi je bila ustanova »narodne straže« (građanske garde), koju je, uostalom, sam car dekretirao prvo Bečanima još 15. III. u svom proglasu još prije odgovornoga ministarstva. U Hrvatskoj je također ustrojena narodna straža, naročito poradi magjarskih rovarenja. Peštanski centralni odbor bio je, naime, uputio i jednu podmuku poslanicu, koja je trebala demoralizovati Hrvate. To je bilo upravo paralelno, kad je križevačka županija 28. III. zabacila, a za njom ostale hrvatske vlasti, da prima dopise magjarskog ministarstva. »...mudri ovi magjaroni raztrkaše se po Hrvatskoj i Slavoniji kao putnici te su pod okriljem domaćih magjarona vršili svoje poslanstvo... Seoskim plemićima i slobodnjacima rekoše, da su im Ilirci nametnuli porez, koji do sada nisu plaćali. Seljacima pak rekoše, da će sada svi biti vojnici, a da je drugdje — u Magjarskoj — tlaka prestala već prije 16 godina, dočim Ilirci nisu htjeli proglasiti taj zakon, koji je bio stvoren na magjarskom saboru...«³⁸

13. travnja izišao je proglas zagrebačkog »Odbora narodne straže, u njem su ocrtane tadašnje prilike oko toga obrambenog sredstva.«³⁹ »Kada je varoško poglavarstvo pozvalo zagrebačko stanovništvo, da sastavi narodnu stražu prijavi se toga radi mnoštvo svieta, nu čini se, da ih je malo samo dokučilo svetu svrhu i teške dužnosti ove časne čete, jer odviše malo ih se sakupljaše na naznačena vojnička vježbanja i noćne straže, a još manje ih dodje na sastanište, kada ih prigodom pobune bubanj zovnu. U opće opazili smo kod mnogih članova ove čete nedokučivu nemarnost, i zlo pogibeljno međusobno raskolništvo. Uslijed toga sakupi se jučer poslije podne kod varoške barutane znatni broj vrijednih ljudi i zaključili, da se s mova ustroji narodna straža. Svi priznadoše, da više vrijedi malena dobrim duhom nadahnuti i dobro uvježbana četa, nego najveća, ako bi bila na način tako nazvanih purgarskih korah, koji su kod nas do sada opstojali, ustrojena. Zato odlučih, da se samo oni u novoustrojenu narodnu stražu prime, koji se odmah svojom poštenom

³⁷ Isp. Friedjung. Österreich von 1848.—1860. I. Stuttgart u. Berlin 1908. p. 48.

³⁸ Isp. »Hrvatski pokret u proljeću g. 1848.« Preštampano iz »Obzora«. U Zagrebu, 1898. str. 28 i d.

³⁹ Zaslužni izdavač ove Kulmerove korespondencije banu Jelačiću g. Alfred pl. Makaneć dosad je objelodanio, najviše u »Obzoru«, masu dragocjene građe »Jelačićiana«. Mnoštvo toga materijala čeka svoje nove obrađivače, stručnjake-povjesničare, koji će produbiti naše dosadašnje znanje o Jelačiću u mnogim partijama njegova razdoblja. — Isp. Makaneć, Neobjavljeni dokumenti iz g. 1848. »Obzor« Zagreb, 26. II. 1933. — Die Constituirung der National-Garde wurde von Seite des Magistrats (17. III.) bewilligt: zu dieser werden nur freiwillige und zwar gutgesinnte Einwohner Agrams aufgenommen. Der Opposition benahm die Kunde von der Constituirung der National-Garde ziemlich den Stachel«. Advokat Dragutin Galac Gaju 18. III. 1848. — Upor. u potonjoj hrvatskoj književnosti: August Senoia, Dusi narodne straže, polag šale, polag istine. »Vienac« Zagreb 1869. br. 26.—28.

riječju, a zatim potpunom prisegom, koje prekršenje se strogo kažigovati ima, obvežu, da će točno dolaziti na sva vojnička vježbanja i na straže po danu i po noći i da će se sakupljati bez svake okleve, kadgod ih bubanj zove, a kada pod oružjem stoje, da će svojim poglavarom baš i u slučaju pogibelji istog života sasvim poslušni biti, u koliko ovi od njih ništa zahtjevali ne bi, što bi bilo proti našem banu ili pako proti našoj hrvatskoj narodnosti. Tko tu prisegu ne položi, ne može se u novu ustrojenu narodnu stražu podnipošto primiti, a tko je prekrši, taj se ima kao nepošten čovjek smatrati i za uvijek iz nje izključiti. Pod ovim pogodbama stupi jučer tri stotine vrijednih ljudi, u ovu četvu, od kojih jedan djel već i službu ovršivati stade. Ova časna četa izabra si osim obične trobojne hrvatsko-slavonsko-dalmatinske kokarde vrpču istih bojah oko lijeve ruke za razlikujuće znamenje, koje nitko drugi, da se ne usudi nositi. U ostalom svaki samostalni stanovnik Zagreba na kojega poštenju nikaka se ljaga ne nalazi, poziva se, da pristupi k toj četvi. U dućanu g. Pavla Haca sedi odbor, komu se svaki koj k toj četvi pristupiti želi, prijaviti ima. Stanovnici Zagreba! Mi živimo u dobi gibanja i prevrata. Ozbiljna i teška je naše zadaća, ali ako je srećno riješimo, postić ćemo nezavidivu sreću i najkasnije potomstvo blagosivljat će našu uspomenu. Žrtvujmo utemeljenju obće sreće nekoliko časova naslade i lasti, i pokažimo svētu, da smo i Mi Horvati onih velikih stečevinah, koje je glavni grad Austrije najplemenitijom svojom krvlju svojkolikoj monarkiji pripravio, vrijedni i pripravn i za slobodu i domovinu sve i sva žrtvovati. Zato, braćo, sakupljajmo se oko svetog barjaka Narodna straže, koja si je učinila zadaćom bditi za slobodu, narodnost i sigurnost naše hrvatske domovine«.

Iz ovog se proglasa naročito razabira postojanje nove, narodne, zastave, crvenobijele-plave. Trikolore do 1848. nije bilo ni u Hrvata, ni u Srba, Ilirizam je podigao trobojnicu na stepen državnog emblema. Hrvatska (uža) imala je bijelo-crveni stijeg, a tzv. Slavonija bijelo-modri. Uzeta je nova zastava još u ožujku i s njom je išla deputacija u Beč, a u provinciji se javila već početkom travnja (u Požegi n. pr. 1. IV.), a od 11. travnja počele su se vijati u Zagrebu hrvatske trobojne zastave i na službenim zgradama. »Sama Gajeva supruga (rod. Krizmanić!) nije žalila ni truda, ni troška, te je kupila veliku množinu bojadisane tkanine iz koje je onda pravila narodne barjake, te ih dijelila u narod besplatno. Djaci su izvjesili pet velikih zastava na gimnaziji i akademiji. I na grčko-istočnoj t. j. istočno-pravoslavnoj crkvi vijao se je 14. travnja hrvatski barjak s napisom: Za Slavjanstvo i Slobodu«.⁴⁰

Poput ostalih uzbivali su se tada i Srbi, ponajviše u Ugarskoj, pa u Hrvatskoj, (a ni Kneževina Srbija nije ostala skrštenih ruku), imaju osim toga i prisne veze s hrvatskim ilircima još otprije. 14. travnja⁴¹ bila je u Sremskim Karlovcima narodna skupština ugarskih i hrvatskih Srba, tražeći svog vojvodu i Vojvodinu i narodni srpski sabor u zajednici s Trojednom kraljevinom na čijem državnom saboru žele imati za podpredsjednika svoga vojvodu. Sam srpski narodni pokret 1848. usko je isprepleten s hrvatskim i posve je razumljivo da ga je i sam baron Kulmer intenzivno pratio i u korespondenciji s Jelačićem i kao veliki župan sremski.

Stoljećima je Hrvatima bio jedan od najakutnijih političkih problema pitanje sjedinjenja onog prastarog kraja matice negdašnje hrvatske države a poznatog pod latentnim antičkim imenom Dalmacije. Dok je postojala Republike Venecija stvar je pod dinastijom Habsburga bila teško izvediva, a i poradi Turske. Svijest o pripadnosti toga dijela hrvatskoj državi živjela je in continuo u naslovu bana i države (na prvom mjestu!), u saborima i u književnosti. U napoleonsko doba i poslije hrvatsko traženje reinkorporacije stalno je ponavljano, Austrija se pak oglušila. I sad, god. 1848., prirodno da je taj problem osvježen, kad je po srijedi bila još i šira, slavjanska, koncepcija, nego što je bila uža, hrvatska, državopravna. No gradovi dalmatinske Hrvatske sa starim romanskim talogom, s novim Talijanima i s hrvatskim degenericima (talijanaši!), na očigled još neostvarene, neujedinjene Italije, rado su bili protuhrvatski potporanj Austrije. Već 12. travnja izjavio se zadarski municipij protiv Jelačića kao bana Dalmacije. Još dok je potkraj ožujka i dalje boravila u Beču velika zagrebačka deputacija Italo-Dalmati su

⁴⁰ Dr. V. Deželić, Dr. Ljudevit Gaj, Zagreb 1910. str. 171. — Svijet međutim nije svagdje bio na čistu s poretkom boja. Tako 14. IV. pišu iz Koprivnice: »Nadalje odlučeno... da se do sad upotrebljena farba... proměni za zavezanje zapisnikah sa narodnom bēlo-cērveno-modrom«. Isp. »Novine« 1848. str. 143.

⁴¹ Karakteristično je što istoga dana Franja Bilčević, zakl. pravnik, piše iz Rume Gaju (14. IV. 1848.): »... Jer je Narod ovaj za sajuz sa Horvatskom i Dalmaciom i dragocēnu krv proliti prepravan! Mi smo se svi k Zagrebu okrenuli, i oči naše tamo bacili; — mi lebdimo, i svaki čas izgledamo, hoćemo li što god o obštīm stvarima čuti«. Bilčević se javio kao dopisnik »Novina« vidi br. od 25. IV.

započeli raditi protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom; razaslali su okružnice odnosno prepise svog prosvjeda dalmatinskim gradskim općinama. Zadarski municipij upravio je jednu »adresu« austrijskom ministru unutrašnjih poslova. Pillersdorf dvoličan, ishodio je nato Previšnju izjavu, kojom se izražavala Zadru carska naklonost. Sve se to zbivalo iza kako je 6. travnja bila bitka kod Marcarije, a 8. se u Milanu provisorna vlada proširila i u lombardijsko područje (Carlo Alberto prešao Mincio!) i 11. se obratila — Magjarima, koji su iza (toga dana) zaključena primirja strahovali kako će se razviti prilike u Hrvatskoj.⁴²

Dakako da je bilo italijanske agitacije u Dalmaciji, osobito iz lombardijsko-venecijan-skog kraja. Tamo su nastupali iz zatvora oslobođeni Daniele Manin i Nicolo Tommaseo. Sva je Italija bila u političkom gibanju, a na sjeveru se bio odlučan boj u austrijskim držanjima, mnogo revolte, a i c. kr. vojske je otpalo u Veneciji protiv koje je nastupao Nugent. Manin je stajao na čelu provisorne vlade u Veneciji uz prigovore iz Milana. Za pacifikaciju s austrijske strane u Italiji upotrebljeni su hrvatski graničari (ca. 35.000) na užas vođa hrvatskoga narodnog pokreta, dok su Magjari simpatizirali s akcijom za talijan-sko ujedinjenje i oslobođenje.

B. Šulek, taj majstorski »uvodničar« i politički doktrinar u Gajevim »Novinama«, a poslije mimo i protiv Gaja, m. o. člancima bavio se i dalmatinskim pitanjem. U br. 29. 1. travnja piše pod naslovom: »Bratjo Dalmatini!« »Pogledajte Némce, pogledajte svoje suséde Taliane, kako svaka ptica svomu jatuu leti... I njih je stogodišnja béda opametila... Valjda će sad mletački lav opet k sebi vabiti i sve dobro obećavati. Nevérujte mu. Svar-nite okom naokolo sebe:

- Tko vam je razorio slavni Zadar, da nije ostao kamen na kamenu? — Mletci.
- Tko je ugrabio blago i sve bogatstvo Dalmacie? — Mletčani.
- Tko je podgrizao životne žile sokolovomu gnjezdu Dubrovniku? — Mletački lav.
- Tko je oteo dalmatinsku trgovinu, slavu, slobodu i nezavisnost? — Mletci.

Sve, što ste imali, dadoste Mletcima, svoje gradove, svoje brodove, svoje junake, svoju kèrv — pa kakvu ste dobili nagradu? Nezahvalnost i krivice.

V. Vežić objavio je poslije m. o. u Gajevim »Novinama« od 4. svibnja uvodnik »Dal-matinac Dalmatincima« uz motto: Teško ti je rodu i plemenu, kog se bratja tudje i pre-zira, a još težje, kad im tudjin vlada!

»Još neki... metju na put tome bratinskom sjedinjenju popovštinu i plemštinu... Neima bratjo (Dalmatini!) već ni u Hèrvatskoj ni gose ni kmeta... Pop je prestao biti spahijom, a postao je kao i kod nas duhovni pastir. Plemić je zadèržao istinabog svoj naslov i svoje izgrinjane stare povelje, ali u ostalom sašao je medju puk, i š njim se sa svim u pravah i dužnosti izjednačio... Tu dakle neimamo se ničega bojati. Pak kad smo mi s Hèrvatim jedno bili i jednu kraljevinu Hèrvatsku sačinjavali, pa će kad smo mi i stari Hèrvati i kad se tako kod svoje kuće takozivamo, zašto da nepočnemo na starom temelju novi život, slobode i pre-porodjenja? Zašto da nepostanemo opet, sèrce i duša jednog velikog naroda i velike domovine — kao što smo prie bili? Tako isto, kao Hèrvati, svoje su nam svi jugoslavinski narodi, a za njima i svi Slavjani od našeg kamenog primorja do ledene Kamčatke, koji su svi naša bratja, i ka kojim se mi imademo približati bez razlike véroispovédanja, koliko više možemo. Tudji nam je talijanski jezik, koš neizlazi iz sèrca našega pa do sèrca i nedopire...«

A kako je momentano bilo u Zagrebu dok je ban izbivao u Beču piše prof. Stj. Ilijašević u Beč 10. IV. (tražeći jednu protekciju za svog rođaka u vojsci): »... A šta ću Vam pisat, o novinamah Zagrebačkimah, sve je vertoglavo, i ja i sam morat ću na skoro vérovat, circulus est quadratus. Naša duhovna mladež starje ne sluša, s čim veći paradoxon, s tim joj se bolje dopada i radi skoro što hoće; jedni odoše kući, a drugi po sèmeništu tumaraju, a ja moram klepetati bez uspèha; ako kada, tako sad obistinjava se kod nas glede nauka, tèrla baba lan, da joj projde dan. Jedni viču »Ecce Xtus«, a drugi, nolite credere; sam će Ban, kako dojde, zagonetku rešit, a

⁴² von Helfert, Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848.—1849. II. Freiburg i Br. und Wien 1909., p. 71. — Isp. i Šulekov proglas »Bratjo Dalmatini!« i u »Novinama dalm. horv. slavonskim« od 1. travnja (br. 29., XIV.). — I 1790. i prije, kao i 1801., 1807. i poslije sjećali su se hrvatski sabori i nunciji krajeva koje drže Turska i Venecija, a poslije Austrija. 1801. izričito: »... da se Dalmacija kao sastavni dio ovih kraljevina (trojedne!) stavi pod zakonitu bansku vlast. Isp. Matasović, Protunapoleonski austrijski manifest 1813. u hrvatskom prevodu. »Narodna Starina« VII. Zagreb 1928. str. 25.

mi ćemo svi za njim, kud puče, puče; sad moram samo uzdisat za slogom...⁴³ Možda je i dobri profesor u dubini duše bio saglasan s onim otporom gg. svećenika i plemića protiv ovog stanja na što su se poslije osvrnule Gajeve »Novine« u 45. br. ovim riječima: »Tko u ovo kobno doba i pored slobode štampe ne pazi na stvar, nego izvērće i preverće pojedine reči u novinah, taj će naj pametnie učiniti, ako se novinah sasvim okani i ako ostane kod čisla i Verböczy-a, pa će mirno spavati«.

I u ilirskom, a pogotovo u četrdesetosmaškom narodnom pokretu Hrvata, kolika je god bila homogenost i dobra disciplina redova, svejednako su već zarana bile vidljive dvije struje: konservativna i radikalna. U prvoj grupi naravno da je bio Kulmer, dok se za samog Jelačića to ne bi baš potpuno moglo reći; što više, on je lavirao i kao vođa i valjda zbog toga što nije bio bogataš.

Dok konservativcima isprva nije preostalo drugo nego da se u potaji sami izgrizaju u strahu i neizvjesnosti od pauperizacije žaleći za »gospodstvom« koje je moralo ustuknuti (»krenkali« su se i »giftali«), dotle je mlađi naraštaj inteligencije bezobzirno nastupao, imajući uza se i plemiće i svećenike lagljih mošnji. Ta će se protivnost kasnije još vidljivije zaoštriti i naći odraza i u Kulmerovoj korespondenciji, a tiče se i socijalnog kao i čisto političkog (ustavnog) programa. Ljudevit (Farkaš) Vukotinović izdao je 15. travnja jednu prigodnu brošuru (kod Župana, cēna: 3 kr(a)jcera) srebra »Někoja glavna pitanja našeg vrēmena«. U predgovoru se osvrće na učestali preveć brzi tempo života, dok u množini razlićnih »mněnjah« postoji opasnost udariti krivom stazom a u času kada treba pomoći domovini, te zato patetićki poziva na prisegu vijernost pred »veličanstveni žrtvenik domovine naše«. U uvodu pak istiće, da se je »despotizam kao jednim udarcem uništio« pa se je »srušila i naša stara trula te malo vřdna constitutia; živila reforma! to je naš obćeniti uzklik... Što se više kērpiti neda, neka ide s milim Bogom; ustrojimo sve na novo, ne trēba zidati temelj jaće i čverštje nego što do sad biaše: na puk, a ne na aristocratiu. — Sada se toliko govori, toliko politisira, da ljudi gotovo neimaju kad ni jesti, ni spavati. Sve su glave pune, i mnogi nezna, šta da misli, šta da slēdi, šta da vėruje; čim se više govori, tim se svēt većma mēša; manje govoriti, a više raditi, bit će bolje. Neće biti suvišno progovoriti u tom sveobćem boju mněnjah něšta malo o stvarih onih, koje su najvećma potrebite. Tlaka (rabofa) prestaje, puk se slobodi približava, i to je pėrvi korak od reforma! Nadamo se, da će imati poslēdicah dobrih, ako se budu za narod brinuli oni, koji su njemu poznati, ako ga budu naućali, ako budu skėrbili, pribaviti si njegovu zaufanost (pouzdanje), ako ga budu vodili k boljoj srēći. Drugćie zaista nemamo se nadati dobru; jer ako čovėk roba oslobodi iz dugotrajne tmine, valja da i skėrbi za njeg iz početka barem, dok se uputi, da nebude morda zlo činiti budi sebi budi drugomu«. Prvo poglavlje brošurice govori o straži narodnoj (National garde) i pritom je pisac primoran da tumaći mnogi termin nje-maćkim jezikom. U knjižarskom oglasu na kraju brošurice šta više preporuča se edicija »Vojnićki izrazi kod obućavanja i vežbanja narodne straže potrebiti u ilirskom i ně-maćkom jeziku za 4 kr. srebra«. Dalje je poglavlje: O proměni političkog stanja našega«. Tu je pisac ukazao na dva velika tabora naroćito u Ugarskoj, na konservativce i oposiciu uz koju je pisac. »Nu puštajmo Magjare na polju svojih reformah, mi imamo s našimi posla do volje. Naši interesi kao naroda slavjanskoga drugi su od interesah magjarskih, zato se mora sve ono udaljiti, što bi borbu ovih dviuh narodnostih moglo prouzročiti. Odtuda slēdi druga glavna reforma: da se u administrativnom obziru od Ugarske posve odcėpimo. Koi o tom neradi, on nije pravi domorodac, nego je prilizavica magjarska; nehasni to, složenje kakovo i mirenje učiniti na izliku, za koje kratko vrēme opet bi se porodile prepirke i razlićnost naših teženjah prouzročila bi novi boj... Nu kruna ugarska nek ostane i naša, i mi živo svezani duhom iste slobode sa Magjarima kao pomoćnici njihovi i tako dobri susēdi kao što oni nam i trēba da budu«. Za to, misli Vukotinović, da je nada sve važno »uvedenje odgovorljivih ministara«, zatim općenskih vijeća, »ravnajuće vėće«, okružna sudišta, prizivno sudište. I u ovo izlaganje upliće pisac njemaćke termine. Službeniće navedenih ureda trebali bi biti birani. »Temelj pako najpravićniji, na kog se pravo izborniće postavljati može, stanoviti broj je žiteljah, nipošto pako stanoviti danak (census) ili dohodki, jer to je početak od aristokracie po novcu, koja je još mnogo gorja od aristokracie po rodu«. Jednaki tereti i jednaka prava. Javnost kod sudovah i sloboda tiska nisu manje važna. »Stare forme neka svak odbaci, neka znanost svoju juridićku sa Verböciem zajedno na klin obėsi i neka se sada u novo prolětje novim i mladjim napuni duhom; konservirati što god...

⁴³ Izvornik u arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu; pismo nije upućeno A. T. Brliću.

sada je bezumno, ... aristokrasirati pako zlosèrdno. Što se ustrojena našeg hèrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministerija tiče, pozornu činim svu gospodu domorodnu, nebj li možebiti bolje bilo, ugarski ministerium takovim načinom za sada pripoznati da se u njeg postavi jedan ministar od naše strane za vođenje naših poslova, i da se za tim svi brinemo Magjare silom napredujućeg slavjanstva tako pobiti, da kod pèrve promène ministerium u Budimu ili Pešti nebude više magjarski nego slavjanski. Svakako valja dobro promisliti, jer je to poso od najveće važnosti. Garanciu zato imademo u representaciji pučkoj i slobodnoj štampi; sigurno imat ćemo prevagu slavjanskog elementa na saboru ugarskom, ako se samo slavjanski element na Dunavu ukaže onakovim, kako se ukazao na Savi... Nu ovo je samo mnènje, koje nedèržim za nepromènjivo, nego priporuujem ga ozbiljnijemu pretresanju. Iza ove romantičke kombinacije riječ je onda »O narodnosti«: Mi smo pomoćju bečkih ožujačkih danah, 13ga naimè, 14ga i 15ga postali zrèli. To je samo izvanrednim načinom bilo moguće, jer se dugotrajnom vrućinom osušena šiba nedade više priviti, već trèba da se slomi. ... Moradosmo probuditi duh narodni (pisac misli za razliku od Francuza, Engleza i Nijemaca, koji ne moradoše pitati: kog smo naroda?), zatim pako duh slobode prave i želju za reformom. Slavjanski puci su jako nesrètni u tom, da ih je udes razdèlio na tolike strane. Što se nas tiče Slavjanah na jugu, puno imade granah, koje su po nesrètnom političkom ustrojenju razdèljene; nu nepazeć na to, jedan je jezik i jedan glavni značaj, što nam jamči, da ćemo se svi Slavjani na jugu manje više u duhu uzpriateljiti, i ako Bog dade, užje složiti. I to je glavna miso, koju nikad nevalja ostaviti... »Zagovorivši za ono i za buduće vrijeme ime ilirsko, uzima ga kao zajednički naziv nastavlja Vukotinović: »Mi sa svim pravom možemo zahtèvati, da svagde i u svemu vlada živalj narodni, jer kod nas neima različnosti narodah, mi smo svi Slavjani. Zato je glavni uvèt našega svakovèrstnoga naprèdka podpuno razvijanje narodnosti. Netrèba, da Slavjan vodi razgovore u nèmačkom ili kom drugom jeziku, koje krivo dèrži za plemenitiye ili izobraženiye od svoga. Svaki se nek ometreje u svom elementu, sloga i ljubav narodah ne stoji u jedinosti ili supremaciji jednog jezika, nego u duhu ustavnih slobodah; naš pako jezik netrèba izobraženosti, nego nami trèba, da se ga učimo, i da ono što mislimo i znamo, u našem jeziku pišemo. Blažen onaj narod, koji zna, šta čuti i šta hoće?!« Preletivši partiju »O vèri« pisac je produžio izlaganje poglavljem »O slozi domovine naše«: »... Sloboda je procvala u svih krajevih svèta, nije se dakle bojati, da će ilirstvo, koje mnogi niesu razumèli, odati slobodu. Jedan je sada duh u svoj Europi, jedna želja, koja tamo vodi narode, da si pribavljaju jednake pravice i jednake slobode, svi su ljudi na kip božji stvoreni i dušom nadareni, neka im bude dakle jedna sloboda. Ali oni, koji niesu na dovoljnom stupnju izobraženja, neka slušaju poglavarstva i nek paze na nauke, koje im davaju učeni priatelji naroda... Ja ću sve zašutati, što je stranke razdèljivalo, niti ću mèrzost staru probudjivati... Izrodilac, koji nepripoznaje narodnost svoju, koji neljubi jezik svoj, negori ljubavju za domovinu svoju, on zaista nije vrèdan, da živi!...« U poglavlju »Nèšto o Granici« razuvjerava autor averziju vojnih krajišnika prema »pauriji« (provincijalu t. j. banskoj Hrvatskoj): »... Graničar kaže: mene car platja... Ali odkuda caru novci, moj Graničare? Znaš li, da ti sebe samoga platjaš; i sav narod platja u kasu carevu, a car platja ižnje vojake svoje... i car nije drugo nego domovine pèrvi sin, koj vojsku dèrži, da brani pravicu svojih gradjanah... Nije ni moguće, da bi Krajina ostala sada pod absolutističkom vladom, gdè se je sav svèt krenuo putem ustavne slobode. Ta neima već niti cara u Beču, ko što je bio; nego je car konstitucionalnim carom posto, a Hofkriegsrath neće biti bog vojački na zemlji, jer će narodi imati ministerium vojnički, koji će saborom odgovarati o upravljanju vojskah...« U zaključnom pak poglavlju »Nèšto o Slavjanstvu« zapravo je Vukotinović iznio svoj politički »credo« (vjeruju): »Bratjò zemljaci! promislite dobro, u kom se nalazimo položaju; u kakovo živemo vrème. Mi Hèrvatì i Slavonci ostarèli smo u gnjezdu našem uživajući kroz mnoga stoeletja neprestance slobodu ustavnu; nu sloboda ova nebiaše položena na temelj najpravedniji, zašto se je srušila, ali iz njezinih podèrtinah procvast će (ako Bog dade) nova i bolja sloboda! Sve na okolo nas stanuju jednokèrvna bratja naša slavjanska, kojim je većom stranom falio ustav. Brez dvojme, naše je lèpo i plemenito sada zvanje uzdignuti krèpku rèč i pozvati južno Slavjanstvo u kolo naše. Barjak literarni smo podignuli, trèba da i barjak politički razvijemo. Za stalnu našu srèću neobhodno potrèbito je, da se svi Slavjani na jugu, skopčani po srodstvu jezika, i u političkom životu užje svežu. Tako teže sada svi narodi, da ih nerazdèljivaju više granice skrojene polag rèkah, bèrdinah i drugih vladaočkih interessah, nego da se slože svi oni, koji jednim govore jezikom; u toj slozi učvèrstit će se najbolje ravnovèšje, mir, srèća i blagostanje ne samo Europe nego i cèloga svèta... Puci latinski, ko što su osobito Taliani i Francuzi najviše goje sympathie za Slavjane,

jer smo im mi po značaju malo srodniji od Njemca, Engleza i Magjara, i mi smo Slavjani južni onaj narod, koi je krępkooom svojom i nepokvarenostju opredęljen od sudbine, da zauzme znamenito męsto u ćislu iztočnojužnih dęržavah europejskih. Zato interes Talianah i Francuzah zahtęva, da se Slavjanstvo južno ućversti, i pod liberalnim barjakom složi. Naše zemlje lępe su, plodne i bogate, prilićne za poljodęlstvo i za tęrgovinu... Banat, Baćka, Sęrbia, Slavonia, Bosna, Bugarska, Hęrvatska, Dalmacia sa otocima, Cęrna Gora, Hercegovina, Kranjska, Koruška, Štajerska, kolike su to krasne zemlje, gđę se svuda ćuje naša reć?... Pa je li moguće, da te pokrajine ovo nebi upoznale; da leže i u buduće u tmini, ko što su ležale do sad? Nije moguće! Već se ukazuje posvuda duh sloge, duh obće ljubavi, duh onaj blagi, koi će nas uvesti u kolo velikih narodah, da pokažemo i mi jalnim Slavjanstva dušmanom, da Slavjan nije rođen za robstvo, već da razumie rezati brazde plugom na njivi i znade takodjer ustati maćem u ruci, da slomi verige i osveti se okrutniku svojemu. Izpunivši dužnosti domorodne prama nam i bratji južnoj našoj, pęrvo nam budi obratiti se k sęvernoj bratji našoj, k onoj bratji ubogoj, koju tyranisam Magjarah ugnjetava, kojoj bratji Magjari su uzeli pod izlikom slobode: narodnost, blago ono sveto, bez kojega ćovęk prestaje biti ćovęk slobodnog duha i ćistog serdca... Više miliunah Slovakah živi u Ugarskoj, nije to mala samo šaka ljudih, već je to ćeli narod jedan, koj od vęka sędi u gori tatranskoj, kano pravi nekadašnji gospodar Panonie... Pak tko će pošten uzkratiti, da nebude svakomu svoje, Magjarismu oholomu neka se nitko neklanja; nije to istina, da u jedinosti jezika stoji srćea naroda... Svakomu nek bude svoj jezik, i nijedan narod nad drugim nek neima pęrvenstva. Zato se Magjari nek povuku u granice pravednog okruga, i neka ne napastuju Slavjane, jer će morati Slavjani njim povratiti ono, što su sagręšili proti njima, Tu neima nikakovih više komplanciah... aut caesar aut nihil!...« U zaključku brošire dodirnuo se Vukotinović još i Ćeha, Poljaka i Rusa naglasivši znaćajno: »...Pak će pomoći Nęmac Nęmca, nitii nedvojmo... A zašto se nebi i mi malo pozvali na bratju sęvernu... Bojite se knute ruske?...« sve u uvjerenju, da će sav strah pred Rusijom išćeznuti, kad ruski narod daće Poljacima, što pravda zahtijeva. »Vlada se može promęniti, ali narod je neumęrli« posljednje su rijeći ovog tiskopisa.⁴⁴

Manje konkretno-politićkog znaćaja bila je brošira pod naslovom »Sanja Stępana Cara, noćju medju 20. i 21. ožujka 1848 snivana« (U Varaždinu uz slobodu tiska tiskano kod Platzera).⁴⁵ Pored Hrvata i Srba nastalo je gibanje i kod Slovenaca, koji su se iza

⁴⁴ Tako Vukotinović, ali već 1854. Austrija je primorala Jelaćica da »supotpise« (naravno njemaćki pisani) spis c. kr. ministra pravosuđa protiv Vukotinovića: »...Nu jer se vidi iz sadržaja Ljudevitom Vukotinovićem god. 1848. izdanoga tiskopisa: »Nekoja glavna pitanja« te iz njegova ćlanka u Slavenskom Jugu od 29. studenoga 1848. br. 50. pod naslovom: »Jug slavenski južnim Slavenom«, da je Vukotinović slavitelj panslavizma i da otvoreno i javno propovieda mržnju proti niemstvu ter nazivlje carsku vojsku kao slipeo, bezsviestno orudje u ruci vlade, a na hrvatske krajišnike vojnikie upravlja razdražujuće rieći i nedostojne izraze, te upravo razjaruje narodnostnu mržnju i napokon još slavenska plemena pozivlje, neka ustanu na samoobranu, pa jer se on takova osjećanja i mnijenja nije okanio još ni god. 1851., kadno je već bio upravitelj privremene križevaćke sedrije, što je jasno dokazao odporom svojim tadašnjemu vrhovnomu zemaljskomu sudu glede uredovnoga njemaćkoga jezika u dopisivanju sa oblastmi ostalih krunovina, radi ćesa je odpisom ministarstva za pravosudje od 10. studenoga 1851. br. 14.459 već i strogo ukoren bio: ne može se od Ljudevita Vukotinovića oćekivati, da bi on iskreno podupirao vladu u provadjanju odredaba njezinih, koje smjeraju na neslomivo provedenje načela jedinostvenoga pravosuđa, a po tom mu se nemože ni pokloniti pouzdanje, koje ova vlada u svoje organe imati mora; zato je ministarstvo za pravosudje odlučilo, da Ljudevita Vukotinovića medju nove organe pravosudne uprave u Hrvatskoj i Slavonii primiti neće«. — Isp. i veoma važne priloge koje je u »Obzoru« 1932. br. 292. i dalje priopćio A. M a k a n e c, Borba protiv njemaćkoga jezika u Hrvatskoj, Neobjavljeni dokumenti iz g. 1850.

⁴⁵ To je jedan panegyrik ćeterdesetosmaškoj ideji slobode pun vizionarnosti i bombastićnosti. Autor snijeva domovinu uzbuđenu zborovima, odaslanstva zaslućnih muževa idu u Beć, majka Slava »sada u suzah radosti plivajuća perviput poslije nebrojenih viekovah gleda slobodne, ljubopitno oćekujuća: šta ćedu za nju ućiniti sada, kada su slobodni, kriepki, i jaći muževi postali? Vidim kako dobrotivni vladalac viernu diećicu svoju slavjansku okolo svoga zlatnoga prestolja sakupljenu blagovoljno sluša, i što traže, dozvoljava, veleći: Ta vi ste to sve jur davna zaslućili prolivanjem kārvi vaše za moje dobro, i ćele Europe pokoj i mir«. Autor operira junacima Krajine, Provinciala i Dal-

sustezljivosti u doba kulminacije ilirizma zatalasali u tadašnju bujicu slovenstva, više u bečko i praško žarište nego u zagrebačko. Kad je putovala hrvatska deputacija u Beč trojica su deputiraca bila u seljačkim haljinama: »...sva troica su veliku simpatiju kod štajerskih seljakah za naš probudili... a jedan glas biaše »s Hèrvatskom, u kojoj su svi slobodni«. 5. travnja uslijedio je pozdrav i poziv Sloveniji sa strane Hrvata i Čeha (isp. br. 35. »Novina« 1848.), 16. IV. nastupa u Štajerskom Gradcu društvo Slovenija, slično u Beču (Miklošič, Globočnik). Deviza: Weiss-blau-rot bis in den Tod. U Ljubljani je ovlađao njemački teror s njemačkim zastavama. Javila se težnja za »kraljevinom Slovenijom« unutar Austrije. U Gajevim »Novinama« 22. IV. izlazi »Molbenica slovenskih rodoljubah«, a 9. V. dopis iz Celovca u Koruškoj. Negdašnji drugovi Stanka Vraza, koji su ga napustili kao što se odrekloše i ilirstva dr. Muršec, Hočevar, Trstenjak, Matija Majar, Oroslav Caf i dr. postadoše 1848. protagonisti aktivnog političkog slovenstva. Istina, morali su trpjeti i novi njemački liberalizam i njemačko slobodarstvo u svojim krajevima kao dotad reakcionarstvo.⁴⁶ Među slovenskim deputacijama isprva nije bilo Slovenaca. Zato je tajnik bečke »Slovenije« A. Globočnik zajedno s Gajem, Vranicanom, Kukuljevićem, Kušlanom i s Česima upravo pomenuti proglas: »...Prinesite svoje prošnje k veličastnomu prestolu, da se vam tudi od uzvišenega, merodajnega mesta prizna Slovenija; podajte svojim sosedom na Hrvatskem, Slavonskem in Dalmatinskem bratovsko roko in spoznajte je za tiste, kterim se imate posebno obrniti; ž njimi sjedinjeni dosežete svoj visoki namen! Ne pozabite na vse oživljajačo vzajemnost svojimi brati okrog Vltave, Visle in Tatre!« Oko 12. aprila zaputila se međutim i jedna slovenska deputacija u Beč.⁴⁷

Iza poduljeg bavljenja u Beču ban Jelačić vratio se u Zagreb 18. travnja. Gajeve se »Novine« (br. 36.) dakako osvrnuše na taj povratak posebnim glosama: »...Da, da, kad pogibel prèti i rat bèsni, onda hajde, hrabri junaci Hèrvati, ajde vèrni narode! Nu kad Hèrvat podnese svoje gorke tužbe i čedne želje — onda sladke reči pune meda, pune obećanja — čekaj malo, čekaj, ili — to nisu želje naroda nego pojedinih ljudi. To je sva naknada za vèkovitu vèrnost! Ta i čemu nagrade? I tako se svako dèlo samo nagradjuje: može li biti veće nagrade na svètu nego iti pèrvi u boj? Tako misli o sebi zabrinuti Hèrvat — nu danas mu se lice razvedri, oblaci mu se razperše, s mèrkoga čela i oko mu divnom vatrom sèva, jer nam dodje u Zagreb onaj, od koga spasenje naše visi — naš preuzv. g. ban baron Josip Jelačić... Kao blage zrake jutarnjeg sunca razpline se ova vèst po našem Zagrebu i ugrija hladna sèrca, sve se požuri, da u naglosti što sjajni doček pripravi glavi trojedne kraljevine. Gospoje razviju na prozorih trobojne barjake (zastave), a muške glave, po imenu narodni stražari, stave se u dva reda po svih ulicah, kroz koje bi imao preuzv. g. ban proći. Nèkoji odlični otidju mu u narodnoj odèci na konjih na susrèt, a nèkoji u kočijah. Okolo 7 satih u večer puče mužar na znamenje, da se željno izgledani gost približava. Sve je poletilo na ulicu, da pozdravi onoga, kojega je od davna u sèrcu štovao. Nemoj zahtèvati, rodoljubivi čitatelju, da ti potanko opišemo ovo veselje, koje se samo čutiiti može: nije ovdè bilo kakvoga umètnoga oduševljenja, nu stavi ruku na sèrce, ono će ti kazati, kolika se je radost svakom Zagrebčanu iz očuh kresila, kad je ugledao mili obraz našega junaka nad junaka, kako ga je svèt mahanjem maramah (rubacah) i klikovanjem pozdravljao, kako ga je zaokupio, kao dèca davno izgledanog oca, i kako je on ljubko odzdravljao. Došav pred dèržavnu kuću, pod kojom je bila namèštjena jedna četa narodne straže, sidje s kolah, pregledne narodnu stražu, te zahvali se (dakako u narodnom jeziku) na ovom sèrdačnom dočeku kratkim nu krèpkim govorom, koi je nazočne tako uzhitio, da su ga od veselja u vis digli uz gromovito radostno klikovanje obćinstva (koje biaše Markovu piacu zastèrlo). U to se i mrak uhvati, nu hiljade svèćah, koje su sinule na prozorih, otèraše ga i povratiše bèli danak. Preuzv. g. ban da zadovolji narodu, koi se njegova mila lica nemogaše nagledati, odveze

macije, nabraja mjesta, sniva organizovanje narodne vojske i biranje saborskih zastupnika. Ganuću nikad kraj u svem narodu, slijedi pobožnost zahvalnosti za dobro kralja, koji je sve to milostivo dopustio. »Misu pieva u našem jeziku duhovni pastier, kako se od davna tamo (u crkvi!) pievala nije, nu kako se sve do danas pieva u biskupiji Senjskoj, i eparhiam bratje naše iztočnog vieroizpoviedanja. Zastupnici vijećaju o sretnoj budućnosti. »Svi sbore u milom maternjem jeziku, jedan od drugoga krasnie, a svi mudro i vatreno za dobro naroda i domovine. Tu se pročita kraljevsko potvrdjenje našega jezika na dostoinstvu diplomatskomu«. Tako i slično snivajući probudi se autor, a to varaždinski građani hrle u svoju vijećnicu i tu je i pisac saznao za slobodu tiska i zato odnese potom ovo pismo tiskaru »da ga pritisne, da ga čitati može, koi je znati željan, što mi se je snilo«.

⁴⁶ Isp. dr. M. Prelog, Slavenska renesansa 1780.—1848. Zagreb 1924, str. 156.

⁴⁷ Ibidem p. 222.

se u otvorenoj kočiji po razsvjetljenom gradu, pratjen radostnim pjevanjem uzhitjene mladeži, koja mu je htjela konje izpreći, što međutim preuzv. g. ban nikako ne dopusti. Tako ga odprate kući, pošto bi još pod prozorom više narodnih pjesamah izpjevali; nu svjet je vervio, pevajuć po ulicah do kasno doba noći, ta tko bi mislio na spavanje, kad mu serce hoće radostju da prekupi.

Vrativši se ban Jelačić kući iz Beča u prvo doba svoga vladanja odmah se svom silom opire svim nastojanjima magjarskog ministarstva i zabrani 19. travnja svima vlastima da bilo od koga primaju naloge izim od njega, a u svom proglasu od toga istog dana ističe da se odnos s Magjarima ima na novo urediti na principu ravnopravnosti, a s magjarskim ministarstvom prekida veze. Međutim, magjarski agenti rovarili su u hrvatskim krajevima, a na to je Jelačić proglasio 27. travnja prijeki sud i konačno proglasio dokidanje kmetstva.⁴⁸ Posebnim glasom on je tu odluku proglasio, ističući, da je zakon o ukidanju seljačkog nevoljništva stvoren doduše već na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, ali privolom i hrvatskih zastupnika, pa veže i Hrvatsku, u kojoj je to napokon učinila i zagrebačka županija još 25. ožujka. Isto tako energično obračunao je Jelačić s domaćim »magjaronima«, koji su još imali u rukama zagrebačku županiju, gdje se činovnici opirahu banskim naredbama. U Zagrebu je osnovao »bansko vijeće« kao vrhovnu upravnu vlast, koja je zbacila magjaronске činovnike iz županije i postavila na njihova mjesta nove činovnike iz redova pristaša narodne stranke. Županijska skupština zagrebačka odobrila je ovu promjenu 9. svibnja, a za njom se povedoše i ostale naročito slavonske županije. Hrvatski pak jezik kao službeni uvela je zagrebačka županija isto 9. svibnja, virovitička još 4., sremska 6., a požeška 29., itd. Isto su u to doba po ostaloj zemlji uvedene narodne straže, kao u Zagrebu, u koliko već nijesu postojale. Hrvatska je u mnogo čemu poprimala oblike jedne liberalne evropske države. Tako na pr. bi »strogo zabranjeno poštarskim činovnikom otvarati pisma. Do sada je bio za tu svrhu u Beču tako zvani čer ni kabinet. Od sada morat će uvijek poštar odgovarati, ako bi se koje pismo otvorilo... »Radost ova sve je skoro zanjela, kad još sl. narodna skupština na predlog g. prvog podžupana ukinutje batinah kod drugih osim varmedjskog suda, zatim ukinutje ordinariah odredi«. (Iz Požege 2. IV. 1848. »Novine« str. 129.)...

Ilirstvo je sad oživjelo u političkom hrvatstvu i sve je manje regionalnih akcenata te je uspješno provoden amalgam hrvatskog pokrajinstva sa osnove tudinskoga »historizma«, kojemu je stalo bilo da se provincializam i kampanilizam što bolje očuva. Intelligencija je prednjačila, a tek od kmetstva oslobođeni seljaci bili su negdje sumnjičavi, a negdje su radosno hitali u Zagreb. Po gradovima su stalno tražene upute o »narodnoj nošnji« i o redu boja u trobojci (»Novine« 1848. str. 167.)...

Professor Bogoslovja Mato Topalović javlja iz Djakova Gaju 19. travnja: »...Dalje gledajte za boga da Krajina bude pozvana (u hrvatski sabor!), pa generali i pukovnici neka sjeđe medju velikašima našima pokraj njih od svakog puka po stanoviti broj poklisarah medju poklisari ostalih jurisdikciah. Ne manje i slobodne vojničke občine po Kraini kao i Zemun, Karlovci, Varadin, Brod, Petrinja itd. — Što je naš Ban (Živio!) skupa posto zapovjednik kom. gornje Kraine nemožemo se dosta naveselit, kam srče da je skupa i doljnih naših stranah. Zaboga nebi l' se moglo učinit da naša Kraina neizlazi iz Domovine? Zlo i naopako ako oni odu u Taliansku, nama izprčko Save i izprčko Drave pogibel prėti. — U Srėmu čujem i kojekuda uredjuje narodna straža, al ovd u virovitičkoj županiji osim Osėka nigdi ništa ne biva. Svakako bi koristno, pače potrebom bilo, da naš preuzvišeni ban još prie svog uvoda poprojde. Kako bi bilo, kad bi se odmah po ovom svečanom uvodu može bit am u Osik cěl naš sabor preměstio, da bi tako naša glava ovd bližje bila, gdi je pogibel veća. Kad bi bar iz Beča iduć udario dol do Zemuna, pa onda okrenuo u Mitrovicu, Vinkovce, Vukovar, Osėk, Djakovo, Požegu itd. Kako znate mudrije opravite. Nemam kad više. Ovo samo za Vas i ostale članove Narodnog našeg odbora. Bog Vas vodio! Nedopada mi se, što se u Novinah odviše na Švabe osobito u Kraini viče, bit će to pogibelno. Mi moramo Krainu još zasad ostavit, kako je. Tamo je svėt onom sistemu naviko. To samo kad bi se moglo izposlovati, da prestane robota oratialna, il da se oglasi bar, da ju, tko hoće, po ovo il po ono odkupit može, inače nek stoji, dok si neosiguramo bitje. Mnogi se boje tamo izgubit službe, pa će bit protivni. Vėrujte mi, da dobro mislim, ja bo poznam taj svėt. Pa nemojte Vi mislit, da bi tamo taj system našoj stvari narodnoj škodio. Ja poznam više Nėmacah rodom, nego

⁴⁸ Isp. Aleksije Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848.—9. i ukidanje kmetске zavisnosti seljaka, Zagreb 1925. — Isti, Narodne tegobe i želje u banskoj Hrvatskoj. »Narodna Starina« VII, Zagreb 1928. str. 57.

Našincah, koji su tĕlom i dušom za naše. Dosta indi, ako se izjavi, da službe nijedan dobit ne će, koji ne bi našem jeziku većt bio.

Ilirizam je utro put i prečišćavanju političkog »kroatizma« u smislu modernog shvaćanja narodnosti. Smetnjom nije u to bio samo »dalmatinizam« nego i »slavonstvo«. Stariji naraštaj u Slavoniji (provincialnoj), kao i u Granici, još je običavao govoriti i o »miljoj bratji Hĕrvatima«. Takvo starovremensko nastrosenje zasnivalo se, uostalom, i na dijalektskoj razlici i na preživjeloj državopravnoj tradiciji o negdašnjoj »kraljevini Slavoniji«, koje je, međutim, nestalo još dolaskom Turaka i Habsburgovaca, pa je upravo Jelačićeva zasluga, da se to »slavonstvo« 1848. snažno gubi. Ali banovi pronicljivi savjetnici umjeli su računati s osjetljivošću dovoljno nepreporođenih starijih generacija. 28. IV. 1848. A. Vranicany Gaju: »Brate! S kem više čitam Banovu proklamaciju, s tem više uvidjam, da je zaista falinga velika (kako je jučer Užarević kazao) da na čelu iste Ban ne daje pozdrav i narodu Slavonskome. Ti znaš pako dobro, kako ovi ljudi, malo dvojlivi, tu falingu za uvredu i preziranje uzeli budu. Ja mislim, da ti to popraviti možeš, jerbo je stvar vele važna. Tiskaj 100 (!) komada drugih proklamacija, pošli je odma po Slavoniji i javi u listu ljudem, da je po falinji tiska jedna važna rĕč izpušćena. Ovu rĕč ti dodajem ja u prikloplonom listu. Ti bolje ćeš uviditi, jeli pravo imam«.

No da je Vranicany ponešto bio i skeptik može se vidjeti iz činjenice, da se u Požegi na pr. na varmegjinskim kućama već 1. i 2. travnja razvijaju hrvatske narodne trobojne zastave, jedan i te kako vidljiv odstup od »historizma« i »slavonstva«, a u 3. točci zaključaka županijske skupštine svima je preporučena narodna nošnja u javnim skupštinama, dakle ilirska surka i kapa.

U duhu dugo gajene ilirske pretpostavke da su svi Slovjeni vezani interesima svoje rase nije te kobne 1848. bilo brige samo za sopstvene interese već su i ostala slovjenska stradanja nailazila na hrvatsku sućut, pogotovo, ako je to odgovaralo i strategijskim interesima borbe protiv Magjara. U obzir su dolazili u prvom redu Slovaci, taj od Magjara najugnetavaniji slovjenski narod. I upravo u Požegi također primjerom može poslužiti slučaj Slovaka Hodže i Kralja za koje se Požežani zauzeše iz Požege kod kralja:

Njiovo Cesarsko-Kraljevsko Velićanstvo!
Gospodine Gospodine Najdobrostivii!!

Začući jesmo, da bratja naša slavjanska Hodža i Kralj u gornjoj Ugarskoj, naimece Liptovskoj gradomedji, zbog narodnog jezika svoga upotrebljavanja i uvedenja u javne poslove iztraživanja kroz poglavarstvo ondašnje u tamnicu metnuti jesu, koji čin budući da ne samo slobodom, poleg koje svaki narod iziskivati more, da se njegov jezik materinski u javnih poslovah obavljanje uvede, se neslaže, nego takodjer i pravo narodah slavjanskih uvredljivo i narodnost pogaziva; zato Vaše Velićanstvo, kao izvor olakšanja svih naših tegobah i uslišanja pravednih prošnjah, najponiznie molimo, da bi uredbu poleg dotičnog poglavarstva oslobodjenja gori naimenovatih za narodnostjom hleptećih Slavjanah učiniti, i tako pravednu našu molbu uslišati, i uvredjenje, narodu slavjanskom učinito, s ovim činom kazniti najmilostivie dostojalo.

U ostalom Vašeg Velićanstva Najvišoj Milosti preporučujući se s podajničkom uniženostju ostajemo.

Vašeg Velićanstva

najponiznii podajnici
Skupština gradomedje od Požege.

Dano u Požegi dana 26 travnja 1848 u Požegi deržanog velikog spravišta.

Ovu predstavku pomogoše Koprivnica i Bakar, a i županije zagrebačka i varaždinska. S tim u vezi je i ovaj memorandum:

Posvećeno Vaše Velićanstvo!

Gorke nam zavidalo je, kada čuti moradosmo: da zakonita bratja naša Magjari sa slovjanskim pukom, osobito pako miroljubivim Slovacima tako okrutno postupaju, nekoje medju njih, kako to isto s rodoljubivim Slovacima Hodža i Kraljem učinili jesu, poradi toga, što svoju jednokarvnu bratju iz gluposti izbaviti, njim svoju narodnost i jezik obraniti namieravaju, u tamnice bacaju, i tako, što za svoju svetinju najveću, kako jest narodnost, smatraju, to drugim narodom za grehotu deržiju.

Onda još ovaj dodatak:

Nezakonito i protinaravno postupanje ovo protivno je do istine prirodjenomu pravu, po kojem svaki pojedini čovĕk, i svaki narod ukupno zahtĕvati i nastojati može, dapače i mora, da jezik njegov materinski, kakono najpotrebitiji značaj bitja svoga, na višji izobraženosti stupanj podigne, i u obavljanje javnih poslovah uvede; protivno je takodjer duhu sadašnjih vrĕmenah, jerbo svi narodi gibaju se i dĕluju za občuvati jezik i narodnost svoju od sva-

koga tudjega napadanja: koncem protivno je istomu ugarskoga naroda načelu, po kojem on brani slobodu i jednakost svih žiteljah ugarske zemlje.⁴⁹

Poziv za Bansko vijeće, koje je sazvao Jelačić, ovako je glasio: Gospodine! Za imati podporu u dobrom i mudrom savjetu vrlih i domorodnih muževah u poslu upravljanja naše domovine, utvrđenja mira i poretka i pripravljanja životnih pitanja, tičućih se kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i potrebnih o tom osnovah za nastajuću naš sabor — nakanio sam sposobne, iskusne i mudre muževe naše trojedne domovine oko sebe kao bansko vijeće sakupiti. Buduć da ste vi u našoj domovini poznat kao muž vrstan, sposoban i mudar, koj se zajedno i velikom u svoje braće i sudržavljanah popularnošću i povjerenjem odlikuje, zato vas s ovim u to bansko vijeće izabirem i ujedno pozivljem, da čim prije, najdalje pak do 8. svibnja o. g. ovamo u Zagreb dođete, te se kod mene najavite. Primite iskreni pozdrav moj! U Z., 27. travnja 1848: Jelačić Ban.⁵⁰

Drugi jedan odjek samostalnog Jelačićevog djelovanja vidi se i u zapisniku gradskog vijeća u Požegi 28. IV.: »Uslid milostivog reskripta njegove preuzvišenosti g. barona Josipa Jelačića kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bana pod danom 25. travnja t. g. br. 10. izdatoga, po kojem gradu ovome navišćuje, da je Njeg. Vel. naš kralj blagoizvolio njegovu preuzvišenost banom trojedne kraljevine naše, svojim tajnim savitnikom, feldmaršal-lajtnantom i zapovidajućim generalom u Hrvatskoj naimenovati — njegova preuzvišenost poglavarstvu grada ovoga pod najoštrijim odgovorom nalaže, da od nikuda i nikoga službene naloge primiti ne usudi se, već u svemu i svačemu na njegovu preuzvišenost obratiti imade se. Kakova radost, koliko veselje gradjanstvo ovdašnje jest ushitilo i okripilo, dočim je uvidilo, da Njeg. Velič. čin svoj u suglasnoj volji i pravoj naroda želji osnivajuć iz sredine najmuževnijih domovine sinovah njegovu preuzvišenost, podkralja našega, na visoku čest i dostojanstvo ovo uzvisiti blagovolilo jest. O istini i jezgri radosti ove, da se cilj narod obsviđoči i grada ovoga privrženost prema njegovoj preuzvišenosti na odlikovanju ovom srdačno čestita i pismeno izjavi preklonita i neugasljiva iskra radosti gradjanstva ovdašnjega. Koja da se svečanije izvrše, jedno-dušno odredjeno jest, neka se jedan odbor, kojemu na čelu biti ima g. namistnj sudac Ivan Martinić, složi, i njegovoj preuzvišenosti pismenu čestičnicu dok pridao bi — i ustmeno blagu gradjanah čut odkrije i s ovim iskaže sriću i slavu naroda i žiteljah grada ovoga. Uostalom zapovidi onoj, da se od nikuda i nikoga službenj nalogi ne primaju, nego u svemu i svačemu na nj, preuzv. obratiti se, ima poglavarstvo grada ovoga podpuno zadovoljiti i nju izvršiti. Živahnim »Živio« reskript ovaj bi pozdravljen.«⁵¹

I ostale hrvatske županije bile su stalno aktivne i u vezi s narodnim pokretom i s banskom vladom. Pošiljane su međusobno i gradskim poglavarstvima poslanice pune oduševljenja. Tako županija varaždinska 2. svibnja; a istoga dana proglas Dalmatincima m. o. i ovo: »... Mi svi žitelji Hrvatske i Slavonije jesmo jednaki pred sudom i svi smo slobodni. Kod nas već neima preimućta i prvenstva radi rođenja, nema nevoljnika, nema spahija, neima kmeta, već smo svi slobodna braća... Mi nijesmo nikada bili svi pod militarskom zapovjedi, nego samo naša braća na Kordunu, t. j. na međi uzduž carstva turskoga stojeća... a ostala Hrvatska i Slavonija bila je uvijek pod civilnim upravljanjem i zato su si provincijalci od nekada sve poglavare, knezove i starješine birale i biraju ih i sada. Mi naše javne domaće, političke i sudbene poslove vodimo u našem jeziku. Kao slobodni ljudi imamo slobodu govora, pisanja i štampanja. Uvađamo svikud narodnu stražu iliti nacionalnu gardu. Mi ne poznajemo karte bulate, niesmo je nikad imali, niti je nećemo imati. Kod nas nema zlovoljnih žbira. A duvan je slobodno sijati i s njime trgovati i služiti se, kako je komu drago. Ovo imamo već sada, a u napred želimo i zahtjevamo: Slobodu trgovine u obće, osiguranje trgovine pomorske i da budu štovali naš narodni barjak to jest stieg svi narodi na svih morih, kao što štiju barjake inijeh slobodnijeh naroda. A što se od tuda i samo razumieva

⁴⁹ Cit. D. R a p a n t, Slovenské povstanie roku 1848—49. I, 2 p. 131. etc. (Spisj Historického odboru Matice Slovenskej (v Turčianskom Sv. Martine). — A. T. Brlić je u svom dnevniku zabilježio, kako je Jelačić za svog boravka u Beču u prvoj polovini travnja primio jake slovjenofilske injekcije: »(Slovak) Štur banu (Jelačiću) reče, da je sva nada u njemu svih Slavjanah i da ako se ne latj nas, krv naša i nasreća na njegovu dušu. Ban stisnu ruku, da će sve učinit«.

⁵⁰ Primjerak br. 16. — 1848. Svetozaru Kuševiću, cit. J. K e m p f, Iz prošlosti Požege i požeške županije. Bilješke po vrelima iz domaćih arhiva. Požega 1926. str. 194. — Titulacija i stil pisma odaje novo, demokratsko razdoblje.

⁵¹ J. K e m p f, Iz prošlosti Požege i požeške županije. Požega 1926. str. 92.

i slobodno uvoženje soli iz Sicilije, Napulja i sviju strana svjeta. ... Draga Braćo! Vi sajediniš se s nama niti ćete trebat od nas, ni mi od Vas da budemo veći ili manji, već ćemo biti svi jednaki u pravicama i dužnostima. Birat ćete si sami svoje poglavare, starješine i sudije ko što si i mi biramo; nestat će potalijančenih impjegata, već ćete imati svoje sinove, kojima ćete sami upravljanje Vaših posala i sudova povjeriti. Opredjeljivat ćete si sami dacije, za koliko ćete uvidjeti da Vam treba; ukinut ćete kartu bulatu, žbire i sve što Vas uništava pa ćete ponova uskrsnuti. Braćo! Vi imate more, a mi plodnu zemlju; Vi maslina, ulja, riba, dobra vina — mi žita, masla, drva i liepe stoke. Vi imate mornare, a mi drva za gradit brodove. Vama treba što mi imamo, a Vi imate što mi trebamo. Razdruženi biasmo slabi, ubogi, nesposobni, sad kad postanemo slobodni, sjedinimo se, pa ćemo biti jaki, bogati i slavni po cijelom svijetu...⁵²

U Beču se 3. i 4. svibnja opet ponoviše izgredi, svjetina je zaposjela kuću ministra-predsjednika barona Ficquelmonta te ishodila njegovo odreknuće, a 5. svibnja nastupio je kao ministar-predsjednik baron Pillersdorff. Sad je Erzherzogin Sophie bila uvrijeđena novim događajima. Austrijska vlada, koja je pred dva mjeseca bila jedna od najjačih na svijetu, bila je evo slabić početkom svibnja bez premca u svijetu. Car je »dragim Bećanima« izdao proglas, opominjući ih i odvrćajući ih od strke i nasilja nad tuđim životima i imovinom. No car je u to vrijeme fungirao već kao smiješna figura. Započela je nadvladavati surovost. Teror studenata (dijelom nedoraslih, a dijelom podivljalih s primjesom mnogih delinkventskih elemenata) ishodio je i obustavu regrutacije za studente u tekućoj godini. Oni su tražili i promjenu izbornog censusa i da se car odreće prerogativa u I. komori. Studenti su nastupili kao »isključivi predstavnici naroda«, a to je Pillersdorff odbijao s negodovanjem. Zato su studenti pozvali i nacionalnu gardu da formiraju svoje odbore. Tako je nastao »Zentral-Comité der Nationalgarde, Bürger und Studenten Wiens«. Slijedile su promjene ministara, traženo odalečivanje istaknutih članova Kamarile (naročito Erzherzog Ludwig-a i Grafa Bombelles-a!). Nacionalgardisti htjeli su se domoći i Burga (carskog dvora), da bi tamo vršili službu, pa i pri samoj carevoj osobi. U Beču je život postajao sve nesnosniji, zapazali su se već obrisi anarhije. I štampa je već bila »razularena«, a osjećao se i preveliki uticaj »stranaca«, naročito Magjara i dr. A dok se to tako zbivalo u Beču, »Slovjeni iz Praga« izjavljivali su carstvu svoju lojalnost.

Sad ovdje dalje slijedi i izvjestan niz pisama iz okoline Kulmerove, Jelačićeve i ostalih u hrvatskom narodnom pokretu 1848. mjeseca svibnja a u vezi su s II. pismom Kulmerovim Jelačiću 17. V.

Štovani i cjenjeni naš Gaju!* Evo sam došao s' dogovora s' nunciom. Njeg Haulik u pismu na kaptol saobćenom u 41. br. Novinah naših navadja kao u sporazumljenju za onaj list.⁵³ On od otog lista ništ ne će da zna: on se je samo otvoreno, kao

⁵² Zanimivi dokumenti iz god. 1848. i 1850. Priopćio Alfred Makanec. »Obzor« Zagreb 12. X. 1938. br. 232. — Isp. i »Novine« br. 46. — 1848. str. 185.—186.

* Molim da ovaj list nesobćivate svakom, jer nebi želio da se zna šta ja s' Nunciom radim. — (To radi prerano zreli, 22-godišnji klerik Pazmaneuma! Isp. o njemu: Ivana Brlić-Mažuranić, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi, Zagreb, 1934., naročito str. 27 i d).

⁵³ Haulik je u to vrijeme kod liberalnih Hrvata ozloglašen, a bilo je i nekog maloć glasa iz redova hrvatskih klera efemerno za ukinuće celibata i za uvođenje staroslovjenske službe Božje (upor. ovdje i bilj. 8. t. 30.) »Novine« br. 41. m. o. vele: »... Nu ako scēni (H.), da sve zagrebačko duhovništvo (izim nekoliko malo) jednako s njime misli, ljuto se vara: naše duhovništvo dokućilo je duh vrēmena, poznalo je potrebe cērkve i naroda, a poznalo je i svoja prava i dužnosti te razlikuje svetinju vēre i rēči Božje od sredovećnog obskurantisma. G. biskup veli doduše, da je on o tom uvēren, da 30. zahtēvanje nije po volji hērvatskomu duhovnićtvu, nu to je samo himbenost. Kako on to može reći, kad je i sam vidio mnoge duhovnike, koji su zahtēvanja naroda s narodnim odborom u Beč nosili?... Pa ipak potrebuje, neka prećasni kaptol javno pred svētom rekne, da duhovnićtvo hērvatsko nije znalo za zahtēvanja... Jer valja znati, da zahtēvanja naroda nisu bila gdēgod u kutu saćinjena nego u narodnom domu, u javnoj skupštini, u pribitju nebrojenog svēta, u pribitju do dvē stotine duhovnikah nižjeg i višeg reda... Što se tiće uvedena narodnog jezika u cērkvu, koje je tobož takodjer nepovoljno ćuvstvo i gnjev probudilo, samo to napominjemo, da je narodni jezik još prie sto godinah u zagrebaćkoj biskupij vladao, nu jezuitē znali su ga zamēniti s tuđjim latinskim; a i sada služi se njime hērvatsko duhovnićtvo senjske biskupie... Nu nećemo ovdē preoteti posao našemu duhovnićtvu, koje o ovih stvarih (o reformah cērkve — ne vēre) pripravlja obširno

pošten čovek po obsvedočenju svom individualnom, prot ukinutju celibata pred Haulikom očitovao: al nisam mogao izlovit iz njeg rečih, koje bi bile prot činu Haulikovom, buduć je list privatn u kom se, misli on, to može reć: al da se oćito što govori o njem, to on Hauliku ni rekao. Ele žao mu je što je on u tu kašu došao jer on s Haulikom nije kao Nuncio t. j. offo govorio za drugo neg da providi Haulik »Ne quid detrimenti RP. Ecclesia« a o pisanju kakog lista nije bio govor. S Fiquelmontom je nuncio govorio, da Haulika jamiu: al eto Fiquelmont juće ode,⁵⁴ a s Lebzelterom još nije bio, neg danas ide; medjutim veli, da to sve koristit neće, jer je taka konfusia stvarih kod vlade ovd, da se nezna, kud bi se čovek okrenio, da on još nezna, što će iz tog bit. Ja na to rekoh: »Da mislim, da će Austria izgubiv vosak absolutizma, koji ju je jedini vezat mogao razpasti se mora«. To se tvrdit on neusudjuje reće, al toliko zna, da sad nemože mahom Haulika jamit, neg da će to segurno čim prie bit. Kad ja predstavih, da je pogibelj ostavit crkvu zagrebačku u ovo kobno vreme brez glave, i da u Osěku ukinuće celibata ištu: a Kuković star, bolan, nemoćan, Ožegović od centruma daleko, kad rekoh kako s druge strane taj 30. punkt klerus slavonske crkve podupire, nadalje zarad obrnuća na Papu i delovanja u duhu crkvenom, pak onda radi populariteta, da bi dobro bilo, da Stroszmayera učine odmah kanonikom i generalnim vikarom zagrebačkim kralj i da on s Haulikom o tom govori. Kad ja ovo izgovorih reće on, da je Haulik hvalio sadanjeg predsědnika konsistorialnog, al da će govorit neka Stroszmayera za administratora s potpunom biskupskom vlasti što prie u Zagreb pošalje. Ja još opazih na to, da Haulik desperat konfuz, ne zna, što bi učinio da se tuži, (što i je predamnom) da disciplina crkvena, koje potreboću vazda, a osobito sad svaki znade, gine, a pomoć nemože, dol nesme. Eto to je ukratko, što smo ond u dulje ja i nuncio govorili s Haulikom, kog je broj 41. novinah baš satarisao, tako, veli da ako mu su još šta sgodi, on će resignirat. Dogovor moj š njim 24. imani sam Vam takodjer objavio. Znam za izvestno, da je od magjarskog ministarstva otišla zapovest, na talijansku armadu, nek mahom vojnici ugarskj se vraćaju rad bunah domaćih, osobito slavjanskih, da iz Beča isti vojnici nikakove zapovedi neprimaju; neg take zapovedi natrag imadu poslat. Iz Galicie i Moravske se je vratilo vojske ugarske doma. Slovaci su pripravni udarati samo mi počnimo. Molim Vas da naslov Ilirie, Iliri, za jedno vreme ispustite još. Srbliji ga rad neglede. Netreba se sad sa slogom igrat. Slabije braće radi moramo popuštati nešto. Molim Vas lepo, da mi više exemplarah banovih proglasah, ako su tiskani obašča pošaljete. Slavjani ovdašnj Šafarik, Lubomirski, Miklošić želili bi imati. Jučer na večer se je skupila četa narodna straža i 12 topovah je u pripravi bilo, ako bi se što sgodilo, da mir se učini. Htělji su carici materi i Ljudevitu nadvojvodi mačju dreku činit. Razuzdanost u Beču raste. Mi ćemo

dělo, koje će još prie našega sabora izaći, da se uzmože na našem saboru popraviti, što na sabor naš spada«.

Poslije toga u 46. br. istiće uredništvo, da su »zahtěvanja« t. 30. uznemirila bečkog papinskog nuncija, kao i biskupa Haulika, koji je boravio u Beču te da piše cirkular svom kaptolu u Hrvatsku u kojem »ljuto cvilji radi slobode štampe i novog stanja stvarih«. — O pokretu rkt. svećenstva 1848., o koroni stubičkog okružja, o Pavlu Stoosu, novinskim člancima i broširama izvjesnog broja izdana na josefinsku i na francusku liberalnog svećenstva, pa o odjecima slobodnih mislilaca XIX. stoljeća, Straussova »Das Leben Jesu kritisch bearbeitet« vid. VI. Dukat, Život i književni rad Ivana Krizmanića (Rad Jugoslavenske akademije 191. Zagreb 1912. str. 27. i d) — Haulik je bio konsekventno odan carstvu, no protiv Magjara istupio je u prilog Hrvatske. Tako istiće britanska diplomatska korespondencija (isp. »Starine« XXXVI., 259) o biskupovu držanju u ugarsko-hrvatskom saboru početkom 1848.: »... Haulik, zagrebački biskup, koji je govorio poslije (biskupa Lonovisca) braneći hrvatsku narodnost, bio je tako isto često prekidan psikanjem i drugim znacima javnog negodovanja«.

Kakav je Haulik bio još g. 1851. isp. Matasović, Stari i starinarski Zagreb, »Narodna Starina« I. Zagreb 1922. str. 12—13. — O H. je napisao monografiju dr. V. Deželić, Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački 1788.—1869. Zagreb, 1929. Isp. u »Narodnoj Starini« IX. 333.

⁵⁴ Austrijski ministri-predsjednici mijenjali su se tada ovako: 1) Franz Anton Graf Kolowrat od 21. III. do 2. IX. 1848. — 2) Karl Ludwig Graf Ficquelmont od 2. IV. do 4. V. — 3) Franz Freiherr von Pillersdorff od 4. V. do 18. VII. — 4) Mandator krume Anton Freiherr von Doblhof od 18. VII. a onda u stvari predsjednik Johann Philipp Freiherr von Wessenberg-Ampringen pa do 21. XI. i 5) Felix Fürst Schwarzenberg od 21. XI. 1848. do travnja 1852.

morat čelu monarkiju, ako uzhtiemu obnovit. Car danas proglas, koji je u Constitutionelle Donauzeitung, organu Pillersdorfa, na sve čoške dao priljepit za mir i red osegurat. Al proletariat se sve sili i krepí. Lubomirski ide danas u Bratislavu. U Galiciji izdade mitropolit i slavenske sjedinjene crkve okružni list, kojom na ruku ide samovoljni Stadion. Strašna je razjarenost Poljakah. To jih raduje, da puk nešto malo se ipak sad ope približuje plemstvu osobito u nekih okružjih. Ištu ovd još te istu: ako ništ ne dobiju, ovd će učinit demonstraciju, pa idu kući te će nešto učinit po čem il oni il Austria propasti mora. Prekjuče sam Vam pisao za Ivčevića: il ako morda list niste dobili, zato i ope pišem, da su š njim u sporazumljenje stupite. Imá čovek popularnosti, a želi i praha i olova, kud će bolje. Molim indi, da mu praha i olova priskroíte. Onaj članak njegov, kog je prie 20 dana još u novine poslo, dobro bi bilo, da metnete unutra. Tuži se na neuredno dobivanje novinah. Magjarim su puna usta tog, da vole umrti: neg gospodstvo u Ugarskoj Slavenim ustupit il usporedit se s ovima. Dakle ravajte se po tom. Iz Slavonie pišu, da ban samo nebude kukavica Redakcie sve, osim Constitutionelle Donauztg., su prot nami. Štur je u Pragu za pomirit se s Česima. Bar vėsti iz Torontala i od Srbah zemunskih javljaju da se srde ondašnji Srbliji, da proklamaciah od Hrvatah nedobivaju. List je prie 2 danah u Zemunu pisan. Samo okupirajte Generalkomandu slavonsku! S Bogom: Uzbuna je svud velika. Upotrebimo ju. Vaš oddani Vam iskreni Brlić. (Žig pošte: Wien 5. V. 1848.).

Dragutin Galac, Gajev pomoćnik, piše Andriji T. Brliću iz Zagreba u Beč 6. V. 1848.:⁵⁵ »Dragi prijatelj! Vaša pisma su nam od veće važnosti nego da vas nebi oprostiti morali da Vašu bezprimernu marljivost u dopisivanju nadalje nastavite. Što od nas na svaki list odgovora ne dobiste nemojte zamieriti, jer s jedne strane nebiva ništa takova što bi od važnosti tolike bilo, da Vam pišemo, a s druge strane upravo to što se tako malo radi, čini, da se stiditi moramo, o našoj nemarnosti i o našem nehajstvu javni pismeni dokaz dati. — Nu ovom kao nehajstvu nismo mi krivi, nego trule klade, koje svojim starobičnim saviesti uljuljavaju našu glavu tako, da se čini, kao da po osnovi rađe kako bi nas u magjarsku torbu spravili. Ovdě svuda dobivamo glase, kako se Magjari spremaju, kako kanone liju, kako gardu sklapaju i vježbaju, kako se ministerij dan na dan sve bolje učvarstjuje itd. — A mi polag tolikieh silah, koje imamo, puštamo da su ove sile raztepane bez svake koncentracie. Nemislim ovdie na onu vojsku, koja je u Italiji, jer imamo još kod kuće odviše većieh silah, nego što bi nam ih trebalo za oslobodjenje ciele monarkie; ali — prokleti Verböciansci i legaliste, polag kojih će pasti kralj i pasti monarkia, a mi postati tudji robovi...⁵⁶

Šta radi grof Albert Nugent⁵⁷ zašto on siedi u Beču — interesuje se kod Brlića D. Galac 6. V. 1848. — Šta neuidja svoje važnosti za našu domovinu? Sada valja da se svaki rodoljub k svom domu povuče — tim više takovi znameniti ljudi, kojih ime samo svojim dobrim glasom mnogo koristiti može...«

»Što radi naš Ožegović⁵⁸ — pita iz Zagreba Galac Brlića u istom listu. — Ako Vam je moguće otidjite čim prie k njemu, pak mu kažite neka dodje kući. Njemu su

⁵⁵ »Proletje je iznenada natrag udarilo. Sinoć je silni sněg zapao i pokriva tēmena naših gorah. Takva šta nismo od davno doživili. To nesluti na dobro«. (»Novine« 6. V. 1848.).

⁵⁶ Izvornik u arhivu obitelj Brlić u Slavonskom Brodu. — Obradivanje i sastavljanje bilježaka za ova Kulmerova pisma omogućeno je dijelom susretljivošću gdje Ivane Brlić-Mažuranić, a najviše pripravnošću g. prof. Gjüre Szabó-a, ravnatelja Muzeja grada Zagreba i suurednika »Narodne Starine«, da stavi na raspoloženje sav svoj materijal, kao i svaku novu akviziciju, dok na ostalim »vrelima« poradi neznodnih već tipičnih izvjesnih ličnih odnosa, na žalost, nije »pokucano« i odatle proizlazi djelomična nepotpunost podataka u ovom komentaru.

⁵⁷ * 25. IX. 1816. † 31. VII. 1896. u Londonu, sin Lavala N. (1777.—1862.), maršala itd. — Albert N. najpoznatiji 1842. kao vođa serežanske čete u živopisnoj uniformi.

⁵⁸ * 4. V. 1814. † 9. II. 1890. — 1836. vel. bilježnik varaždinske županije, 1842.—1843. zanima se problemom Bosne, odbijen od Metternicha, Hrvatski saborski nuntius u Požunu 1843.—1847. te 1848. G. 1845. tajnik kr. ug. dvorske kancelarije u Požunu, 1847. savjetnik kod kr. ug. namjesništva, 1848. iza preseljenja u Zagreb postaje u hrvatskoj vladi predstojnik političkog odsjeka. U prosincu 1848. savjetnik u c. kr. ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču! U tom svojstvu izradio 1850. imenovanje Strossmayerovo za biskupa. 1851. član Kascije i Državnog savjeta u Beču. 1851. pravi tajnik savjetnik Nj. Vel. 1858. baron! 1861. otklanja dostojanstvo hrvatskog kancelara u prilog Mažuranića. Te godine izdaje brošuru: »Kakav bi imao biti savez među Kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom i Kraljevinom Ugarskom obzirom na međusobne njihove odnošaje«. Ožegović je bio protivnik ugarsko-hrvatske nagodbe od 1868. (isp. brošuru »Der alte Verband...« 1868. anonimno u Beču.)

zlikovci i Gajevi neprijatelji mnogo koješta, kako čujem, nalagali, kao da je Gaj proti njemu. On, ako se nije drugčie osviedočio o iskrenoj ljubavi Gajevoj, mogo se je osviedočiti iz mog pisma što sam Fodrociu ove zime pisao i (mislim to da mu ga je Fodroci priobćio). — U ostalom Gaj je pametan čoviek i pravi rodoljub, koj ako i nebi osobni Ožegovićev priatelj bio, bio bi mu priatelj iz rodoljublja, jer znade da naša domovina Ožegovićah baš toliko neima, da bi mogli ovakvoga jednoga zabacivati. Zato, da onu sumnju, koja se je time porodila, što je tako dugo među našimi neprijatelji ostao, utamani — nagovorite ga, neka dodje čim prie kući. Ufamo bo se, da će u ovih znamenitih i odlučnih okolnosti svojim savietom i svojim djelovanjem s Ljudevitom i njegovimi priateljji složiti se proti onim, koji nevide pogibelji koja nam je tako blizu, i koju samo kriepkom i odvažnom voljom od nas udaljiti možemo. Još jedan put, molite ga, u ime moje, u ime Gajevo, u ime ljubavi prema domovini, neka čim prie dodje...« No već 11. svibnja javljaju »Novine dalm. herv. slavonske« (teč. XIV., br. 46.): »Obće ljubljeni naš Metell Ožegović, koi nes je na minulom ugarskom saboru tako hrabro i mudro branio, prispio je ovih danah u glavni naš grad Zagreb. Gradjanstvo... pripravi mu sinoć svečanu bakljadu s muzikom... (isp. ovdje bilješku 29.).

»Moj naklon i sàrdačni pozdrav svoj gospodi kao i našem varlom Štrosmajeru.⁵⁹ — zaključuje Galac svoje pismo od 6. svibnja 1848. Briću u Beč. — Kakov je utisak učinilo Haulikovo pismo što je u novinah bilo — da li je dobro djelovalo na občinstvo — da li je osupnuło Haulika, kad je vidio, da stvari nestoje onako kao što su mu nieki laskavci kazivali? Mogo je iz toga uvidieti, da su ne samo civiliste niekoji i nieki pokvareni mladi sveštenici već i isti višji sveštenici proti njemu, jer na njegovo pismo onakov odgovor u novinah dadoše...«

Dalje ovdje slijedi jedno značajno pismo Gaju, datirano iz Varaždina 7. svibnja, a pokazuje odraz još velike nesređenosti u provinciji: »Velemožnj gospodine! Na čudo naše primili smo danas od Bana našeg jedan Dopis kojim nam javlja, da je Lentulaja Mirka⁶⁰ za našeg komisarja iztraživajućeg u okolnosti naše poslao. Gospodine! najvernii narod, a najmirniji puk jest Varaždinski. Bana sve oblubi, sve ga obožava, svi bi za njim i njegovim vodstvom učinio, a za njega i kerv žertvovao, ali ovim postupanjem mogo bi mu se sneveriti. Ja neznam, proti kome će Lentulaj iztraživatj i zašto? radi izvergnutja Rizmanova. Radi uništenja magjarskog duha u prostom narodu? Mi se komisarrah radi naše osobe nebojimo, mi se neplašimo radi našeg postupanja; što učinismo, nestidimo se toga; ta ja sam za vaše i naše novine poslao spis o našoj restauraciji, zašto se netiska? Magjaromania bila je sve dosad u prostog puka, to vi znate, da su Varaždinci prosti građani ponajviše Magjari, ali polumađari rođeni. Ta Magjaromania jasno opet zavlada, jer Varaždinci čitaju magjarske novine, pak će reći, neima ufanja u Bana, tražit ćemo ga u magjarskog minsteriuma, kog za nas zanekasmo. Sad su opasna vremena, imamo mnogo posla, svi za da Medumurje k nam privučemo, da Slavjane u Ugarskoj probudimo, a ne da se kod kuće razdvojavamo. A i mučan je posao kod kuće slogu i jedinstvo med prostim narodom uzderžati. Ja Vam to pišem s toga, što znam, da Vi veliki upliv u Bana imate, te mu lasno dokažete istinitost ovieh mojieh riečih. Nevalja sad sve vèrovati, Vi ste uputjeni o nami, da smo borci narodnosti i slobode. Neima u nas samovolje, koju nam Ban predbacuje. Ne ima u nas neredah, mi smo red posve uveli — al smo život dali Varaždincem, koji biahu mertvi, mi smo agitirali za uvesti život, ja ne bi rado opet u krugu našem priašnju smet imati. Što se 40-rici i još trojici drugoj, koji su nešto, od monopolskih pravah glede upliva svoga u javne poslove izgubili, koji su službah se rešili, nedopada novi život, tomu je kriv egoizam — pa se svim pokoriti valja volji cèloga naroda i žiteljstva. Ja molim opet on moj sastavak na Redaktiu vašu poslan u novine staviti; ako je i bez podpisa, i samo zvèzdom označen, a ja sam već priašnjim mojim na Vas upravljemim po g. Košaku pismom, zamolio Vas, a i sad Vas molim, da ime i prezime moje pod onaj sastavak stavite, Odgovor posve na se jemljem i jamčim sviem, što imadem. Preporučivši se vam jesam, uvek sklonjen sluga Ljudevit Ferenc«.

Magjari su bili zaprepašteni sve jaćim razvojem Jelaćičeve banske vlasti i njegova

⁵⁹ Šišić Ferdo dr., Strossmayer u Beču 1848. (»Riječ«, Zagreb 7. XI. 1926.).

⁶⁰ Mirko (Emerik, Imbro) Lentulay (* 1774. † 1864.) stari »Verbecijanec« i patrijalni Horvać, kao najstariji veliki župan 1848. mjerodavna ličnost. U vrijeme Jelaćičeve banske časti namjesnik. 4. VII. 1849. djeluje da bansko vijeće otkloni objavljene austrijskog centralističkog ustava od 4. III. 1849. Poradi toga ukoren, da je bansko vijeće prekoraćilo kompetenciju, jer je izvršna vlast te da banski namjesnik nije izvršio nalog. Potom je slijedilo L. umirovljenje.

ignorovanje ugarske vlade. Palatin ga je citirao u Budim u kr. dvor da položi prisegu, ma da je on to već učinio u Beču, s napomenom, da ban, uostalom, još nije ni instaliran. 6 i 7. svibnja ishodila je ugarska vlada 2 careva (kraljeva!) ručna pisma: jedno nadvojvodi palatinu, da pronađe podesnu osobu, koja bi pošla u Hrvatsku kao kr. komesar, da obuzda — separatizam. Drugo je pismo bilo upravljeno samom banu, kao da je kraljeva »čvrsta i neopoziva volja da sačuva jedinstvo vladanja pod ug. krunom združenih zemalja« a ban mora da sluša u svim pitanjima zapovjedi kr. namjesnika i naredbe ug. ministarstva.⁶¹ Još to drugo previše ručno pismo nije stiglo u Zagreb, kada Jelačić u banskoj konferenciji 8. V. ishodi zaključak, da se otsad izričito ne će podređivati budimpeštanskoj nego bečkoj vladi!⁶² Tako su izdane onda i instrukcije svim županijama i slobodnim gradovima, da u buduće ne smiju imati posla s ugarskim vlastima nego samo s banom, kao što je odredio i pr. mj., a ponovo je razglasio prijeki sud. U Budimpešti su bili preneraženi, kao da je Jelačić time sebi arogirao prerogative vladara: uklonio je velikodostojnike u Hrvatskoj iz njihovih službi, a lišio činovnike i sudove obediencije prema Ugarskoj; usurpirao je državne finansije u zemlji, raspolaže blagajnama municipija te je jednako kriv što se želi domoći i Rijeke s kotarom. I tako je palatin (11.) s kontratsignaturom ug. ministra Szémere-a izdao odluku o postavljanju zapovijedajućeg General-Feldmarschalllieutenanta u Slavoniji i Srijemu Johanna barona Hrabowsky von Hrabow za kr. povjerenika u Hrvatskoj-Slavoniji i Vojnoj Krajini. Von Hrabowsky dobio je punomoći da zabrani izvršenje Jelačićevih naredaba, da sva službenička, časnička i dostojanstvenička postavljenja, koja je dekretirao Jelačić, proglašeni ništavnima; ujedno je ovlašten fungirati kao najviši službenik, kako civilni, tako i vojnički: vojna sila, narodne straže i graničarske pukovnije njemu se imaju podvrgnuti. A što se tiče osobe bana Jelačića određeno je, da (nakon saslušanja tzv. Causarum-direktora barona Eötvös-a) bude podvrgnut jednom kriminalnom procesu te da bude formalno optužen zbog veleizdaje (nota infidelitatis) prema kralju i ug. palatinu. Kad su te vijesti stigle u Zagreb: studenti su napravili lomaču na kojoj su spaljene tiskanice iz Pešte kao i jedna slika Erzherzog Stephana (palatina), a L. Csanyjevo komesarstvo od Varaždina do Osijeka jednako kao i velikožupanstvo Jozipovića ostade samo na papiru.⁶³

Uporedo su s ovim odlukama njemački gradovi u Češkoj 9. V. izrazili se protiv sveslovjenskog kongresa, a 10. su u Budimpešti inscenirali protiv Lederera⁶⁴ »Katzenmusik« (kao protiv komandanta jedne strane vojske); kor s pištaljkama (»s lajanjem i mijaukanjem«), c. kr. oficiri postali su nesigurni poradi kolebljivosti Erzherzog-palatina...

Hrvati u Beču međutim prate događaje, ali kontakt s Hrvatskom bio je razmjerno dosta spor i dugotrajan te je bilo mnogo negodovanja poradi toga:

»Ljubezni Gospodine! (Gaju) Ovud se glasa, da je Ban suspendiran ab officio. B a t j a n je ovd, nebil' to u kakovom savezu bilo. Ljudi, valjda policajno-nemačko-magjarski donéli su iz Hrvatske glasovah, da je ruski barjak⁶⁵ već svuda izložen. Il može bit i to Magjari u svom interesom razglasuju? Pukao je takodjer silan glas, da je Austriji i Pruskoj od Francezke rat navéšten. To je u svih ustih, svi samo o tome sbore i od odlaska n u n c i e v a, kom je vlada pasoše dala, jer je napuljskim bojnikom papinska država sva sredstva pružala, da čim prije dodju u Lombardiu. U Brnu je 6 bečkih slavjanskih djaka, koje je kao govornik vodio jedan Dr. gradski poglavar, kad su iskali, da se puste zatvoreni Slaveni, koje uhvatiše u poslu podučavanja puka o svezi s Českom — te je, rekoh djake htéo uhvatit poglavar zato, što tobož ruše mir. Oni agitaciju i peticioniranje kao slobodnu stvar predstaviše. Aja, to ništ nije koristilo. Djaci su ovd imali govor i dogovor o stališu duhovnom i dost složno odlučiše manastire kassirat, ali se čujahu i glasovi za ukinuće duhovništva. Tad se digne

⁶¹ Pejakovič, Kroatisch-slavonischer Landtag. Wien, 1861. p. 8.

⁶² Viscount Ponsonby Viscountu Palmerstonu: Beč, 11. V. 1848. Gospodine, ovdje se povjerljivo tvrdi, da je austrijska vlada, na zahtjev ugarskog ministra, privoljela da banu Hrvatske dade upute u tome smjeru da se on u buduće imade pokoriti nalogima, koje će primati od ugarskog palatina, kao što su to običavali činiti njegovi predhodnici. (Isp. »Starine« XXXVI, p. 292, Dukat, Ugarska 1847.—1849.).

⁶³ Helfert, Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhang mit der mitteleuropäischen Bewegung II, 83. — O von Hrabowskom vidi bilješku 22., o Jozipoviću bilješku 19.

⁶⁴ O Ledereru ovdje bilješka 20.

⁶⁵ Taj »ruski barjak« (poradi istovjetnosti boja i ako ne poredaja boja) očito da je nova hrvatska narodna trobojnica, još nepoznata dovoljno pa u njoj vidješe — ruski stijeg. — Magjari su za svoju novu zastavu uzeli boje kao Talijani, samo drugim položajem (crveno-bijelo-zeleno).

jedan i rekne, da bi i večeru* indi trebalo utamanit? Al tko je š njim za nju, nek k' njemu stupi i kad to učinjeno bi, uvidiše, da sami čifuti i protestanti prot duhovništvu i véri stoje. Čivuti su uzeli takodjer i štampu već pod ruku i ovdi oséča se kog su duha. Nek im bude, ja i ostala braća Slavjani, osobito Poljaci, želimo našu véru držat i molimo Vas, da se ugledate glede sveg na pravoslavne i da se sétite da je osim dogme od Pape, naša véra i zakon jedno, i da tu véru i taj zakon cělo Slavjenstvo ima i u njoj i po njoj, da će bit silan i složan, jer ostala su ljudska ova pako Božja, koja u véri sjedinuju. Naš Stroszmayer je bio danas kod Bedekovića i odtud slédeća velevažna saznade. Bedekoviću je vrlo žao, što na konferenciju bansku Sečena⁶⁶ pozvaste, a njeg ne, kanda je on gorji domorodec od ovog. Haulik se često s magjarskim ministri sastaje, al veli, da neće više da ide u Zagreb, a s druge strane neće ni da resignira još jer se ipak nada, da će magjarski ministerij nadvladati. Iz provincije je Batjan, kao što pisah iskao složenje bana il će ministerij odstupati, al vlada nije smela, te se pogode u ovom, da će banu kralj billet ručni poslat, u kome će banu naložit »nek takvog ništ neučini, što bi na odtrgnuće od Ugarske sméralo, jer se to zakletvi kraljevoj protiví«. To je indi Batjani učinio. A što mi radimo? Handbillet je gotov i expedirat će se danas ili sutra. Zar bi sméo kralj banu Handilletu slati i zapovédat mu, da je narodna skupština sazvana i imosantnog što učinjeno? Oh! žurimo se. Magjari energički rade, a kod nas bi moglo bit Roma deliberante Saguntum perit. Misle, na taj će Handbillet ban doć ovamo. Al, molim Vas i Bogom zaklinjem svétlog Bana, da ovamo neide. Batjan je izradio da je danas otišla štafeta po Mészároša kog Radeckij nije iz Italije puštao do sad, i da će mahom morat doć. Na popuštanje na toliko je spravan magjarski ministerij glede nas, da nam čak kod ministerstva pravosudja odsék oće da dađe sa samimj Hrvatih (N. B. ne Slavoncih!) da naše (hrvatske) stvari obavlja; i reciprocitet bi glede dopisivanja primio. I na slavonsko-sremsku generalcomandu je već zapovést otišla odovud, da sve od magjarskog ministerstva jedino primat i izvršivat im. Kuku lele. Što će bit? Kralj se je sam podpisao dakako prisiljen: al tekem se je podpisao. Samo brzo sabor za Boga da se tom doskoči. Levina Raucha i Mukrla Erdödyja je na sokaku Bedekovička opazila, pa se je začela s njima razgovarati. Bésno joj rekoše, da se moguća njiova stranka, osobito délanjem Jozipovića u Turovom Polju, pripravlja, da sve Ilire potuku. Tu netreba komentara. Al ćete skoro vašariti s Jozipovićem? Bedeković je bio kod nadvojvode Franc-Carla starajuć se za naše stvari i ovaj mu je reć dao, da bana ne će svrgnut. Starac je pessimista i ne može da razumije sadašnje vreme: al evo ope, kad je čuo, što Batjan radi o banu učinio je svoje korake. Iz Banata je dobio Bedeković list, u kom se vrlo potišteno govori o našim stvarima u Banatu. Kad su, veli, nekoliko vojnikah spram Kikinde pošli ova se predade, i uručij vojščici toj 150 ljudih od kojih su već 15 povéšano. Novi Sad, kad ga je vojska obkružila, predade oružje. To ako je istina, mi nesmiemo više dugo mirovat, jer tim se krépi ministerstvo, koje mi nikad nemožemo pripoznati. Molim vas načinite, što prie mašinu, od koje konopce držte u rukama da, kad treba, povuč možete a mašina da zbilja se giba i svoj posao čini. Osobito za slogu sva moguća činiti. Popuštajte i ustupljajte, bolje, nego da se razpra ma gdě ma u čem porodi. Pozdravlja vas Stroszmayer skupa sa mnom, i evo ako već s druge strane nesaznadoste saobčite svétlom Banu ova o njem govorena i pisana, kao i ostala, koja treba. Vaš iskreni A. B. — U Beču 8. svibnja 1848.)**

Pod dojmom teških magjarskih prijetnja upućivane su iz Zagreba propagandističke sugestije u korist zbivanja narodnih redova proglasima a i novinama, osobito glavnim, Gajevim »Novinama« iz pera Mažuranića i Šuleka Hèrvati i Serblji... »Magjari su se zakleli, da će uništiti Hèrvate, jer vide, da mogu samo na razvalinah hèrvatske narodnosti uzdići svoga aziatskoga despotizma, te sada o glavj rade našem svétlomu banu i cělomu narodu. Valja nam dakle na oprezu bití, valja nam se na veliki boj spremati; valja nam vérne saveznike tražiti. Tražiti? ... Saveznici ovi jesu ugarski Serblji, bratja po kèrvi, rodu i jeziku, bratja po historiji... mi imamo s njimj iste interese, duševni život, budućnost, mi imamo s njimj — i to je sada glavna stvar — istoga neprijatelja, naime Magjara... Pa oni nam sami pružaju bratinsku desnicu i hoće da se s nami sdruže, hoće da bude njihov vojvoda pod banom trojedne kraljevine i podpredsédnik na našem saboru. A to su Hèrvati jedva dočekali, da mogu bratji serbskoj svoju do sada samo idealnu ljubav činom pokazati, da mogu činom posvédčiti slobodu, jednakost i bratinstvo (al ne onako

⁶⁶ To je tadašnji požeški veliki župan Nikola Szécsen.

* Véru?

** Česi su zbilja, »Narodny Noviny« vele, razpisali 31. o. mj. sabor u Prag. Proglasi banovi su trn u oku Magjarom. Ja Vam sad više nemogu pisati, jer ne znam živěte li šta je? jer od 21. nemam lista od Vaših ljudih, koji obećahu pisat«.

kao Magjari). Zato, čim se je banska conferentia svèršila, sakupiše se baveći se ovdě sa sviuh stranah trojedne kraljevine domorodci i izabraše za novosadsku sèrbsku narodnu skupštinu gg. I. Kukuljevića, Ed. Vèrbančiča, Nik. Havlička i Ed. Finka (ovu dvojicu od stališa duhovničkog) za poslanike, da pozdrave u ime naroda hèrvatskoga narod sèrbski, da ga uvère o iskrenosti naših rěčih, namèrah i dèlah, i da ga pozovu u naše kolo. Pitať će koi iskreni: kojim pravom namèravate se sdružiti sa Serblji pod Ugarskom krunom živećimi? Istim, kojim se sad Italia sdruživa, kojim se Nèmačka skopča, kojim se Erdelj s Ugarskom sjedinjuje — pravom naravnim. Od sada neće biti više granice gore i rěke nego jezik i narodnost; prestalo je političko i diplomatičko gomilanje (Aggregationsprocess) raznorodnih naroda u jedno tĕlo, nastalo je doba stapljanja (Assimilation) jednorodnih plemenah.

A Zagreb toga razdoblja naprećac je promijenio svoju dotadašnju fizionomiju. U istom broju osvrću se na to »Novine...«: Od kad je preuzvišeni g. ban naš nastupio visoko zvanje svoje, te milom svom pritomnostju Zagrebčane usrěćava, — od onog vrěmena dobiva Zagreb naš sliku nikad nevidjene živahnosti. Iz svih krajeva obće domovine naše verve rodoljubi u grad naš, da vide muža, koi sj je za cilj stavio srěću naroda i domovine i iz svih oblastih dolaze ovamo deputacie, da verhovnom poglavaru svome izjave čuvstva, koja prama njemu goje vatrena sèrca hiljadah i hiljadah pošiljateljnah njihovih...« Zagreb je 1848. i poljepšan. U »vèćničkoj sèdnici« 1. V. »povede se govor i o mesarskih kolibah, koje su još sveudilj na harmici na porugu našem gradjanstvu. Zaključeno je dakle opet, da se za osam danah imadu ukloniti, i u tom smislu je dat nalog g. starěšini Jos. Vèrbaniću. Ako se za to vrěme neuklone, to će ih g. satnik morati porušiti dati. A da si mesari uzmognu dućane pribaviti, zaključeno je, da im se još 3 mēseca dopusti na klupah na harmici sěći, no tako da ote klupe po desetoj uri nesmiju na harmici ostati, nego će svaki svoju morati odvesti — u protivnom slućaju platit će 2 for. srebra koliko god putih bi ju ostavio«.

16. svibnja objavi Šulek članak »Ultimatum« (Novine XVI, 48.) u kojem se već naziru obrisi magjarsko-hrvatskog ratnog sukoba: »...Magjari⁶⁷ su dakle buktinju rata na nas vèrgli, odbacivši pravdu božju maćem nam pravicu krojiti nakanili, i odlučili nas podjarmiti i podložiti, Hoćemo li mirno gledati? — Neima za nas drugoga izbora nego rat ili robstvo, samostalnost i nezavisnost ili sužanjstvo i tiranstvo, slava i dika ili prikor i sramota. Tko bi ovdě oklevao? — Dakle, bratjo, na oružje!« Istoga dana u vezi s naredbom od 15. V. uputio je ban svoje prve ratne naredbe županijama i gradovima: novce koji se za vojsku šalju njemu da se naznače, a vojnički porez mjesto u dosadašnju boju blagajnu da se doma zadrži; s barutom i olovom da se vlasti opskrbe, oružje popišu i nadziru, 4. da ćete tako slobodnjačke kako i narodne (čete?), koje sam Vam krěpostju gore napomenute naredbe moje organizirati jurve naložio, po sposobnih ljudih za vodjenje i ravnanje oružja uvěžbati učinite, i meni takove vėšte osobe naznaćite; 5. da odbor jedan, koji će se baviti o poslu ustrojenja takve vojske, umah sastavite; 6. da mi izvěstje podnesete, kako bi se vojska ista u kotaru vašem najshodnie obskèrbiti mogla živežem, t. j., koliko i za koje vrěme svakovèrstnoga žita i brašna, sěna i zobi tako pribaviti bi se moglo. Točka 7. govori o povjereniku, koji će sve javljati banskom vijeću do narednog državnog sabora, onda o mašalama (Allarm-Stangen), o brodovima (prevozima), osobito savskima. Rok 8 dana. — »Dodatak« k br. 48. dalm.-hèrv.-slavonskih novinah donio je još tri vijesti. Prvo kako su 14. V. »gradskom sudcu iznenada štafetoliter 2 pisma, jedno danju, drugo noćju, oba od kancelarie palatinalne, pisana ne kao dosad na jeziku magjarskom nego na latinskom. — (eto kako su Magjari bërzo opet latinski naućili i sa svojim palatinom!). Glas o njima raznio se je po žiteljstvu hitrinom od munje. Zato i bi urećena i dèržana sutra dan (15.) rano sèdnica gradskoga vėća, da se ondě posavětujemo, što da s njima učinimo. U ovoj sèdnici bilo ti je čuti tako krěpkih govorah, da životna snaga, koja je iz njih sěvala, bila bi uzmožna da polumertva čověka okrěpi, da ga uzplamti svetim zapalom za narod i bana svoga a pravednim gnjevom proti Magjarom, sada već ne bratji nego nepriateljem našim, koji nas ovimi pismi — pozivaju u boj. Mnogo je trebalo nagovaranja, dok je skupština dozvolila da se pisma ova otvore; jer světli ban odredi, da neprimamo zapovědi o d n i k u d i o d n i k o g a. Najposlě pristane skupština na otvorenje stranom iz znatiželje stranom zato što mi time nećemo primiti zapověd nego samo pismo. Pošto su se pročitala... zamni ti dvorana od sto i sto glasovah: »neka se sažgu! neka se sažgu!« — Lěpa ti prizora. Silna svakolika skupština i sav narod, koi se je po ulicah k vèćnici sgèrnuo, kao jedno tĕlo a u jednom tĕlu jedna misao, jedna duša, odlući, da se pisma

⁶⁷ »Novine« 16. V. 1848.: »Magjari nagradjuju već izdajice naše domovine: Josip Briglević i Aurel Kušević postali su ministarski savětnici u Ugarskoj«.

ova umah bez obzira sažgu a pepeo raspèrši, da mu nebude ni traga ni glasa. Svi priznaju, da je to navèštenje rata, da za nas neima drugog izbora nego robstvo ili boj. Svaki hoće da prie ona pisma pograbi. Vatra gori na piasci sv. Marka. Već se narod k lomači sprema. Neima ti na ovom svètu moći tako silne, koja bi uzmogla bila il odvratit ga od nakane njegove ili za živa ondè pritomnih pismah mu oteti. Istom kad ih svètina zapaliti htède, stigne iznenada banov poručnik moleći u ime svètloga bana da se toga posla okanimo. Akoprem nije ondè bilo jedne duše, koja bi se bila tomu sažganju opirala: ipak, kad se banova volja razaznala, nakanila je skupština banu žrtvovati želju svoju, i pošto se o njoj uvèri, uruči mu oba pisma u banske ruke njegove! Za banovu volju nisu se dakle ova pisma sažgala; nego sažgali smo sliku i priliku onoga, koi nam ih je slao; sažgali smo sliku palatina i pepeo njezin raspèršili na sve četiri strane svèta. Što je grad Zagreb s ovimi pismi učinio, priobćit će se svim oblastim. Još bi odlučeno, da se reprezentacia na kralja šalje (g. Frigan će ju odnèt), u kojoj će mu se reći: neka nas unapred sačuva od ovakvih pismah, koja ogorčenost svakoga kralju i banu našem privèrenoga Hèrvata i Slavonca na se povući mora. Pod večer bila opet sèdnica, u kojoj se je pročitala reprezentacia na nj. veličanstvo. G. Friganu, koi ju u Beč nosi, naložismo zajedno, da ondè u svaku cènu 10,000 pušakah nabavi.⁶⁸

Dalja vijest u tom »Dodatku« (posebnom izdanju!) glasi: Danas (16. V.) posle podne dèržala je mladež domorodna skupštinu, u kojoj je odredila ustrojenje clubba za narodne poslove, da bi se sve moglo skladno i shodno raditi. — U večer smo imali na harmici opet auto-da-fè: uz strahovito urlikanje i gromoviti »èljen« kakvog još Zagreb nije čuo, bile su sažgane slike palatina i magjarskih ministrah. A posljednja vijest u tom »Dodatku« glasi ovako: »Seljaci zagrebačke županije — podanici (sic!) i plemići — sve listom vèrve u Zagreb s narodnim barjaci i kokardami na šesirima k preuzv. g. banu, koi im predstavlja novo imenovane sudce njihove, te ih nagovara na vèrnost prama kralju, na slogu i ljubav prema miloj domovini i narodnosti našoj. Seljaci sèrdačnimi rečmi nj. preuzv. ganuti, plamte žarom ljubavi za svètlog bana, kojeg ime s najvećim strahopoćitanjem izuštaju i kojeg svojim i obće domovine spasi-

⁶⁸ Viscount Ponsonby Viscountu Palmerstonu iz Beča 24. V. 1848.: »... Primio sam sad pismo iz Rijeke od 20. V., koje priključujem. Ono sadržava izvještaj o tome, što se događalo u Zagrebu 16. t. m., kad je ban (sic!) priopćio, da su mu stigla 2 naloga od podkralja ugarskog, koje je Nj. carska Visost na vijeće (bansko?), tražeci da se neka oglašnja (publications) smjesta opozovu, te izjavljujući, da je prijeki sud protivuzakonito proglašen u Hrvatskoj. Htjelo se te naloge spaliti, no nastojanjem bana nije nanesena ta uvreda (insult) carskoj vladi. Ali ipak su javno spaljeni na trgu pred vijećem portreti podkralja i ugarskih ministara. Pisac pisma drži, da taj postupak jasno dokazuje, da Hrvati kane pobijati pravo Magjara na nadmoćnost, te misli, da će Hrvati svoju zemlju izjaviti podkraljevstvom (Vice-Royalty) nezavisnim od Ugarske, koje je izravno podvrgnuto caru Austrije... Hrvati, uključivši Vojnu Krajinu, jesu najbolji i najpouzdaniji (best affected) vojnici carstva; — Pismo Rijeke 20. V. 1848.: »Primivši instrukcije od (britanskog!) generalnog konzula u Veneciji, koji je s obzirom na nesigurni promet između Venecije i Rijeke zaželio, da Vašoj Preuzvišenosti priopćim svaki događaj, koji bi se dogodio na Rijeci ili u njezinu susjedstvu, čast mi je izvjestiti V. G., da je jutrošnja pošta donijela vijest o vrlo ozbiljnom izgredu, koji se desio u Zagrebu 16. t. m., prigodom banova priopćenja dvaju naloga podkralja ugarskoga. Održavalo se vijeće tražeci bezodgodni opoziv razlićnih oglašnja, i da se nedavno proglašeni prijeki sud priznade kao nezakonito proglašen. Nakon mnoge galame i nereda htjelo se te naloge uništiti vatrom, a spasila ih je jedino ozbiljna molba banova, kojega Hrvati izvanredno poštuju. U tom uzbuđenju bili su portreti Nj. Vis. princa Stefana i njegovih ministara javno spaljeni na trgu pred vijećnicom. Taj iskaz javnog mišljenja u Hrvatskoj ostavlja malo ili nikakove sumnje o tome, da oni kane Ugarskoj poricati pravo nadmoćnosti; ujedno vlada jako raspoloženje, da se Hrvati proglašaju podkraljevstvom nezavisnim od Ugarske, koje bi izravno bilo podvrgnuto caru Austrije. U takovim je prilikama blagostanje i sigurnost ovoga Primorja u pogibli. Naš (britanski!) promet s Peštom prolazi kroz Hrvatsku, prema tome su trgovina i privatna imovina izvrgnuti velikim neprilikama, ako i ne gorem čemu; a ono malo britskih trgovaca, što stanuju ovdje, uznemireni su našim izloženim položajem u slučaju, ako bi između Hrvata i Magjara buknuo neprijateljstvo, no uzdam se, da do toga ne će doći. Današnja nam je pošta donijela također vijest o odlasku carevom iz Beča, pa je zaprepašćenje ovdje općenito«. (Isp. »Starine« XXXVI, 305—306.)

teljem nazivlju. Enthusiasma u prostome puku još nikad nebiaše toliko; uzhitjeno raduje se staro i mlado, žene i деца, što su jedared dobili bana, koi kao Hèrvatske zemlje poglavitar hèrvatskom narodu hèrvatski govori; u sèrcih sviuh imade samo jedna želja, a ta je da nam večni uzdržji preuzv. g. bana, za da uzmožemo ogromno dèlo preporodjenja srètno dovršiti. — Tako su došli u subotu iz Berdovca i bližnje okolice s b a r j a k o m, a predvodili su ih na konjih gg. Bornemisa-Stolneković, okružni sudac, Matković, župnik, i dva kapelana. Ljudi su se ponamèstili na Markovoj piaci, a svètli ban dodje na konju u njihovu sredinu, G. Bornemisa pozdravi ga lèpim govorom, za koi svètli ban prekrasno odgovori, da je sve uzhitio. — Jučer su mu se poklonili sudci pokupskoga okružja, a danas posavskoga. — Osobito zanimiv prizor imadosmo u nedèlju. U bližnjoj občini S. Simun, čim dopre glas o slavnom banu, podiže se mužko i žensko, r a z v i j e b a r j a k i dodje k svètlomu banu, da mu se nakloni.

Ima nekoliko faza u povijesti bečke revolucije, koja teče uporedo sa četrdesetosmaškim narodnim pokretom Hrvata i Srba. Prva faza bečke revolucije svršena je, naime, već 15. III. a djelo je građana i studenata: kancelar Metternich je bio naglo odušten, poglavito zbog neprijateljstva Erzherzogin Sophie prema njemu, što je odlagao Franz-Josephov nastup na prijestolje. 13. ožujka govori u caričinu salonu Francuzu Montbelu: »Oh, kad bismo se samo riješili gospodina von Metternicha, svi bismo mogli sebi čestitati!« Ali, ta mržnja kiptila je još i 1851., jer je tada rekla samoj Metternichovoj ženi: »Was ich Ihrem Gatten vorwerfe, ist, dass er eine unmögliche Sache wollte: die Monarchie ohne Kaiser führen und mit einem Trotel als Repräsentant der Krone!«⁶⁹ U prvoj fazi bečke revolucije ukinuta je i zloglasna, starovremenska cenzura, kreirana građanska straža, dano je obećanje o parlamentarnom ustavu, crno-crveno-zlato boje priznate za državnu trobojku, odobreni su izbori za njemački parlament, a Ugarska je dobila samostalno ministarstvo.

Druga faza bečke revolucije trajala je formalno od 25. IV. do 16. svibnja. — 25. travnja izdan je najavljeni ustav, nepopularno primljen, Konstituirao se potom revolucionarni odbor a vlada Pillersdorffa morade ga priznati, povući ustav i obećati austrijski državni parlament (15. V.) Sad su se već vidljivije isticali radnički elementi, ali uglavnom su rovarili tudi agitatori. 15. i 16. svibnja ulične su bečke rulje ponovo podivljale. 15. je bio imendan nadvojvotkinje Sofije i studenti su joj priredili »serenadu«. Teror se razvio i nad Pillersdorffom; zahtijevano je, ko će u vladu. Ministar je pao u nemilost pangermanski raspoložene mase i komiteta i zato, što je htio Palackoga za ministra prosvjete, pa i on dobi »Katzenmusik«. Dosta se plastično čitav položaj zrcali i iz priopćenog II. Kulmerovog pisma Jelačiću od 17. svibnja, vidi se silno ogorčenje na strah, slabost i kolebljivost Dvora, a odrede nacionalne garde ostentativno naziva »Nationalhorden«. Ipak prema Jelačiću i Hrvatima bio je taj Dvor još uvijek opor, nesklon, nepopustljiv, i ako je Kulmer sa svojim društvom nastojao da to paralizira. On zove dvorsku politiku sramotnom, no hrabri Jelačića, jer se očito nada preokretu. Magjare je u to pomagao protiv Hrvata Erzherzog Franz Carl, Kulmer kaže da je taj nadvojvoda od dana do dana ispoljavao svoju nesposobnost i neupotrebljivost. Uostalom, veoma je sadržajna i svaka daljna rečenica ovog Kulmerovog pisma... Radnici su u Beču u to zatražili od Magistrata povišenje potpore od 30 krajcara na 1 forintu dnevno. Zacarilo se ushićenje besposličara nad toliko dugim neradom. Sve je u Beču i u Monarhiji politiziralo, očekivan je sve veći teror, pa naposljetku i anarhija. Nekim trezvenijim gardistima nije se svidjao razvoj ekscesa, pa su istupali iz organizacije (komiteta!), podrugljivo nazivani da su »aristokrati« i »Zöpfe« (perčini!) Međutim i među revolucionarcima nastupala je nesloga, jer su gotovo svi htjeli biti vođe. Pillersdorff je htio raspustiti Comité, vojski je zapovjedeno da bude »u pripravi«. Dio nacionalnih gardista čeznuo je za fizičkim obračunom sa studentima. Studenti su učinili pohod na Burg tjerajući masu da im se pridruži. »Das ist die gerühmte Freiheit!« opaža jedna savremenica u pismu o tim događajima. Studenti su

⁶⁹ Schmidt-Weissenfels, Fürst Metternich... 2 B. (1860.); — Demelitsch, Metternich und seine auswärtige Politik I (1898); — F. Strobl v. Ravensberg, Metternich und seine Zeit, 2 B. (1906/7); — Groos, Fürst Metternich, eine Studie zur Psychologie der Eitelkeit (1922.); — A. O. Meyer, Fürst Metternich (1924); — Srbik, Metternich, der Staatsmann und der Mensch, 2 B. (1925/6); — Bibl, Metternich in neuer Beleuchtung... (1927.); — Metternich-Hartig, Ein Briefwechsel des Staatskanzlers aus dem Exil 1848—1851. Herausgegeben und eingeleitet von Franz Hartig. Wien-Leipzig 1923.; — (Pillersdorff) Rückblicke auf die politische Bewegung in Oesterreich in den Jahren 1848 und 1849. (Wien 1849.); — Handschriftlicher Nachlass des Freiherrn von Pillersdorf W. 1863.; — Schlitter, Aus Oesterreichs Vormärz (4 B. Wien 1920.); — Bibl, Der Verfall Oesterreichs I. (Wien 1922.)

zatražili da Erzherzog Johann postane predsjednikom vlade, da bude samo jedan parlamentarni dom i da se opozove ukidanje »komiteta«. Ministarstvo nije primilo ultimatum a na demonstracije odvratio je ostavkom, koja je onda opet opozvana na želju Dvora. »Rebeli« (buntovnici) zaprijetiše rasulom države, a nacionalni gardisti i osobito topnici iz pukovnije Nagert (Poljaci!) uskratit će posluh te samo pet kompanija vojske ostade caru i vladi vijerno. Spremiše se opet barikade i 17. svibnja krišom pobježe carska obitelj iz Beča preko Salzburga u Tirol.

Sad je započela i dalje teče treća faza bečke revolucije: Dvor se smjestio u Innsbrucku, vlada je još u Beču, isprva joj je još uvijek na čelu Pillersdorff onda Dobelhoff, ali pokraj vlade gerira se i mnogo ilegalnih sila: studentska legija i demokratska društva, a kako je u stvari bilo neposredno crta i rukovjet ovdje dalje priopćenih pisama, koja će kao i prethodna samo nadopuniti Kulmerovu korespondenciju Jelačiću.

Sa Rijeke javio se Gaju iza carskog bijega iz Beča Antun Vakanović⁷⁰ (s nedatiranim pismom; isp. Deželić, Pisma... str. 282.): »Car je pobjegao u Tyrol — mi ovdje pogovorili se jesmo, da bi sada jedna deputacija u Innsbruck otišla i ondje opet zantjevanja naša caru predložila i zajedno njemu Horvacku za utočište ponudila. Za tu sverhu mislimo, da je shodno: 1-o. Odbor, neka bude malen od 4—6 osobah, mi odavle odredismo gđina Klobučarića — koji odmah, kako od vas glas dobijemo, u Zagreb ide, 2-o. B. Kulmer mogao bi iz Beča takodjer u Innsbruck i ondje pričekati naš odbor, kojemu bi se pridružio. 3. G. Ban neka i od svoje strane jedno pismo Caru piše — i naša zahtjevanja, našu vjernost i važnost — predstavi — spas kuće carske možemo mi biti. 4. Dalmacija neka nam se dade i zato na Gubernium Dalmatinski zapovjed carska neka se dade — i Kranjsku, Istriju možemo dobiti. Odgovori, molim te, odmah, jerbo stvar jest važna — car jest u smetnji — mi mislimo za sada sve dobiti — dobro prekuhajte«. 20. svibnja u Zagrebu stalno nijesu znali gdje je car.

Jedno Brlićevo pismo iz Beča od 22. svibnja Gaju isporučuje: »Ovdašnju posadu, jer kao što Vam u nekom listu već javiti korrumpirana oće da jamiu odavde i drugu, da metnu iz ugarske vojske. Očekujte odavde u Zagreb nekakve poslanike, koj će doć vezati vješatbana. Taj glas je po celom Beču pukao. Možda je toliko istina, da su Magjari tajne ubojice poslali za ubitga. Pazite nanj' indi. Ovd je list došao iz Italie, u kom se veli, da je na graničare list tamo došao u kom se kaže, da je naša domovina u pogibelji da su zato graničari nemirni postali i govore o povraćanju, jer oni se za cara samo onda biu, kad su doma njiovi segurni. S tim u savezu je i ostavka Nugentova. Od Radeckog je u Novinama, da se je do Gorice potegao nazad, Palatin je kažu mačju dreku dobio. Constitutionelle Donauzeitung, jedini list, koji za nas pisati sme, gubi predbrojnik i skoro će pasti. O Hurbanu se samo govori, da je uhvatjen i to kad je u Trenčinu bio putujući u sv. Mikulaš. Šturni uhvatjen. On je na Krakov u Slovačku išao. Bozika i Šuleka su u Peštu u tavnicu odveli. Od Kurelca znam, da je u Starom gradu u mošonskoj varmedji, i da će ga odmah ubit, kako se pobune Hrvati, a od puštanja ni govora. Naši žitari u Mošonju se brinu za pobunu naroda, ako Hrvati Dravu predju. Ovd se govori i piše, da Hrvati sami se branit žele. Lepo. A Slovaci i Srbliji brez Hrvatah? Samo offenziv za Boga.⁷¹ Zach⁷² danas il

⁷⁰ Antun pl. Vakanović * 1808, u Kostajnici, † 1894, u Zagrebu, 1826. »juratuš« Banskoga stola, 1830. podfiškal u Karlovcu, tu postaje ilirac drug braće Vraniczany-já i Musuliná te Klobučarića, intimus Gaja, Draškovića i Mažuranića. Gaja je i finansirao Pseudonim V. »Domoljub Hrvatović«. 9. I. 1832. predlaže na »preporoditeljskoj sjednici« u Zagrebu »program rada«. Za nj se dugo mislilo, da je autor brošire »Sollen wir Magyarwarden?« (Karlovac 1833.), nego to nije već je po jednoj versiji Slovak Hoić, ili prema studiji Paula o Kolaru i Hrvatima Kolar (»Česka Revue« XVIII), 1842. fiškal zagrebačke županije, 1847. prokurator primorski na Rijeci, 1856. finansijski prokurator u Zagrebu, poradi bolesti iste se godine odrekao službe. 1861. nar. zast. grada Bakra, 1867. predsjednik sabora, a prije ug. hrv. nagodbe od 1868. imenovan zemaljskim finansijskim ravnateljem (uređuje hrvatski), 1867. predsjednik hrvatske regnikolarne deputacije. 1871. predstojnik odjela za unutarnje poslove Kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade i k tome banske časti namjesnik. 1873. umirovljen. Isp. Milivoj Šrepeš, Iz ostaviine Antuna Vakanovića, »Grada za povijest književnosti hrvatske« knj. 2. U Zagrebu 1899. Vidi »Dnevnik Antuna Vakanovića (pisam dijelom i ćirilicom) u izdanju dr. Đ. Šurmana u »Vjesniku Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« V, 252. — Isp. i zbornik »Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925. — 1925.« (Zagreb, 1925; str. 272.). Vid. i Ткалац, Успомене из младости у Хрватској II, Београд 1926. стр. 119.

⁷¹ Dopis iz Požege u 59. br. »Novina« od 22. V. kaže: »u narodnoj skupštini bilo je mnogo reći ćuti o celibatu — neutralizmu, indiferentizmu, i još kojekakvome izmu,

sutra u Prag ide, jer mora i jer ga zovete, a nerazlažete našto, a on slepo ne će da radi. Morava se sad približuje Česima, jer je kralj utekao iz Beča. Velikaši česki u Prag otišli. Molim Vas, da nezaboravite i Čeha i Poljake pozvat na naš sabor. Samo da se pokaže, da znamo za se i da se želimo sbratiti u činu. Zato bi poziv na sabor služio. Citate li magjarske novine? Kako lažu o nama i oružanju našem. Nemzeti jim je otac u laži. Govori se ovdje o rastezanju sympathie za Nemce u Ugarskoj i tim se i ovdje sympathia za Magjare budi. Sveučilište je u pogibelji da ga zatvore. Vidit ćemo, što će se tom prilikom sgoditi. Mir se čini bit povraćen: al kako će trajat, vidit ćemo. Samo vi radite s oružanjem, za offensivno se pripravljajte, u Inspruk poslaničtvo, ako niste, pošaljite. Vaš A. B. Adresa: Herrn Paul Čavlović. Agram Im Gajischen Hause».

Ambroz Vranicany piše 20. V. iz Beča Gaju (Deželić, Pisma Gaju... str. 302.): »Biti ćeš saznao od Bana, komu sve novosti Kulmer svaki dan piše po našimi ljudi, što ovde biva. Čekaše i čekaše cara, ali badava, nema ga, niti će tako lud biti, da se odma vrati. On će biti do sada u Inspruku. Ovdje je mir barem izvainski za sad. Ljuto je gradjanstvo na Legiu akademičku; ova skup s gradjanskom gardom, od straha podverglja se je vlasti Commandirendera Auersperga i odstupila od svog Comitea, koji je carevao ovdje... Začuo sam danas, da ovaj ludi Miloš Knjaz oće za stalno odputovati u Zagreb. Gorjeg vremena nije za nas mogo izabrati. Nebj ja sad, da Serbia u sumlju metne Horvate, da smo mi u kakvom sporazumlenju s njime. Miloš kuje plane s Batianom, nek ide do vruga. Eto vesti najnovije iz Pariza javljaju, da 16. comunisti razteraše vladu — ali uplašeno gradjanstvo skoči na oružje, te se junački čitavu noć s tukoše, te ih potukoše i gradjanstvo sad gospoduje i proletarci padoše. Kuda to ide?! Javi Banu sve ovo. P. s. Mislim, da ne će Hrabowsky u Zagreb ići. U visokih krugih ovdje i u Pragu sa osobitim veseljem gledaju energiu našeg Bana. Ako 10/h (iljada) pušaka treba, najprije bi čovek u Brūnu mogo dobiti.«⁷³

A 23. svibnja piše Vranicany (opet Gaju) isto iz Beča: »To ćeš već znati, da je car sretno u Inspruk došo, i da je na putu bivši, med Bečom i Linzom, grofu Tunu i Čehom dao kazati, da u njihovu vernost polaže uzderžavanje po njemu podane konstituzie i svog trona. To peče Niemce austrianske, koji u Beču toliko germanskih barjaka razviše i koji toli vatreno žele priklopiti se Germaniji, a čoravci ne vide, da s tem postupanjem kasiraju cara austrianskog na Erzherzoga i da miesto Beča Frankfurt njima zakon pripisival bude.«⁷⁴

samo ne o materialnom i moralnom izmu naše moći i naših narodnih sila k oružanju i pripravljanju za junačko dočekanje, ako bi se na nas zlotvor, dušmanin i nepriatelj domaći ili vanjski pojavio. Na mnogo mestah nije još ni narodna straža popisana».

⁷² Fr. Aleks. Zach (1807—1892). isp. u Stanojevića Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj IV. str. 1231. Zagreb 1929. (V. Belić).

⁷³ Isp. nalog Friganu iz »Dodatka« k br. 48. »Novina« ispred bilješke 68.

⁷⁴ Naročito je važno, da je carska vlada u Beču bila doduše protiv njemačkih nacionalista, ali nemoćna. Opozicija za to i za Magjare, koji su pošli svojim putem. Bilo je u Beču huškanja protiv Židova (vodili su štampu i finansirali, a tražili republiku). Velegradski stanari tražili su opet »u ime slobode« da ne plate najamninu za prvi kvartal, studenti da se uklone »nepopularni« profesori, da se ukinu ispiti i da se ne plaća školarina. Paralelno su se zbili ustanci i kapitulacije u V. Kikindi i u Krakovu, a pokušaj u Lwowu. Bilo je njemačkog izazivanja u Češkoj sa crno-crveno-zlatnom trobojkom. I tu izgred protiv Židova sa strane pljačkaškog ološa, a megalomanija Nijemaca desavuirala je »složnost njemačkog hrasta i slovjske lipe iz 1847.« Leipziški universitetski docent dr. Jordan lužički Srbin, izdavač »Slavische Jahrbücher« izgubio je službu, dok je prof. Wuttke osnovao »Verein für Wahrung der deutschen Interessen in den österreichischen Grenzländern« pozivajući »die deutschen Brüder in Böhmen« na ustanak i nasilja: Ganz Deutschland steht zu eurem Schutze hinter euch, ermannet euch daher und handelt«. A iz Pešte je zahtijevao ministar-predsjednik Batthiány da se sazvani slovjski kongres u Pragu »ograniči na provincijalni češki kongres« i da se osobito spreči dolazak Poljaka iz Galicije. U Beču se produžavao studentski terror. Bilo je raspoloženja za skandale. Demonstracije u Carl-teatru, a i protiv nadbiskupa (tipične »Katzenmusik«), a s njegove zgrade strgana je nacionalna zastava »jer da je (kao internacionalac!) nije dostojan imati. Slične, noćne serenade zbivale su se i pred kućom ministra-predsjednika Pillersdorffa. Jedan policijski agent zatvoren je u kokošju krletku, koja je imala natpis »Ein Polizei-Spitzel« i tako je vozan do magistrata u tumultu. Sve to nije radio gradski ološ već »legionari«: studenti (t. zv. Intelligenz!), nacionalgardisti (građani) i radnici.

»A šta se ufaju ti ludjaci od Germanije? Nikada nebude iz nje jedno jako telo, dok 36 vladajućih dinastija sa svom silom zahtevaju i nadalje vladati. Pak hoće ti Germanij ne-praktični, da kroz podpiske načine eine imposante Flotte!⁷⁵ A ne vide, da je Engleska trebala 150 godina truda i sve bogatstvo svojih Indiah, dok joj je moglo za rukom poči imponant flottu načiniti. Madjari u Beču neprestaju u svih krugovih bečkih glas taj razprostirati, da je namera Bana i Horvata jedno kraljevstvo Ilirsko sad načiniti i tako izneveriti se Carstvu i Dinastiji.⁷⁶ Jedan bankir zabrižen me je to isti pito, je li tako? Trebalo bi dakle svakako, da novine nemške i horvacke taj zlobni glas utamane. Barona K(ulmera) ste amo poslali, da deluje za stvar našu. On čini, što more i izpituje sve što biva. Ali eto 8 dana nitko ni reči iz Zagreba mu ne piše, ni njemu, ni meni. To nije u redu. Treba on da znade, što tamo biva, ako hoćete, da z uspehom radi ovdje. Znamenito je, da Car Pillersdorfu ni reči nije kazo, kad je otišo. Čujem, da ovaj ministar je koketiro sa Diaci, anda proti interesom dinastie. Universitätska Legia će se razpršiti. Gradjanstvo je ljuto na nju. Čujem, dass die 4 Botschafter die blos bei der Person des Kaisers accreditirt sind, iz Beča i da u Inspruk nastanili se. Govorj se, da parlament austrianski nebude u Beču deržan, gdje diskussie slobodne ni se nadati, kad petizie sa 40 hiljada nabijeni pušaka nose caru. U nijednoj constitutionalnoj deržavi nije slobodno u uniformi sa bajoneti što moliti i prošnje vladi nositi — a ovdje se to radi! Ja sutra ili prekosutra idem iz Beča kući. Ovdašnji Kriegsminister je dobio glas od Bana, da je sastavio ona 3 Battaliona. Onaj battalion Talianaca, koje Batiany iz Pešte u Osik šalje, jesu sa Peštanski radikalcu u tajnom porazumljenju bili. Ti njih nagovoriše, nek se Horvatom sad osvete, koji njihovu braću dave u Italii! Kakav je utisak udaljenje cara iz Beča kod Vas učinilo? Pešta je mirna, Česka, Tirol i Oberösterreich više na bečljie, Bečke garde sliepe mišljahu, da šta oni učine u Beču, da će to sve provincie Carstva odobriti. Vidi mi se, da nismo još na koncu bedah bečkih. Ovdje mnogi misle, da Handbillet od 7. ovoga meseca, kojega je Batiany od cara izvuko proti Banu, nema valjanosti, kad ni contrasigniran po bečkom odgovornom ministru. Čujem, da je Miloš imo s Batianom pred 8 dana jednu dugu Conferenzu i da je otišo u Zagreb sa namerom preko Bosne u Serbiu ići. To je beda od čoveka. Treba na njeg paziti.«⁷⁷

Konačno još jedno značajno pismo iz Zagreba od 27. svibnja 1848. A, a, a Dragi brate Andria! (Ovo je i početak jedne napitnice prema kojoj Pacel veselo intonira ovaj list A. T. Brliću.) Znat ćeš da je madjarski ministerium Hrabovskog odabrao za komisara i danas bi imao ovamo doći, ali jučer pošlje mu ban jedno pismo po Denksteinu, kog pročitavši reče svojim suputnicima Zitvaju i Srpaku, da on u Zagreb neće; a zašto neka bog znade, a u Petrovaradin neusudjuje se takodjer; zašto, ni to se nezna, no ako je on i tvrdjavu predao, u šakah je graničarah, koji ga za svoga komandirca neće više da priznaju, a on se je podložio banskoj zapovjedi. — Molio je bana, da bi ban došo u Belovar, za da se porazgovore, no ban mu je poslo Alberta Nugenta, koj je prekjucher iz Gradca ovamo prispeo, za da pozove Hrabovskog u Zagreb.

⁷⁵ U Nijemaca se 1848. javila manija da stvore jednu Deutsche Flotte (njemačku mornaricu). Ona je trebala biti snovidjenje još neostvarenog njemačkog jedinstva. Neki su pomišljali da će moći biti upotrebljena odmah u ratu protiv Danske. Za tu »biti imajuću« mornaricu sabirani su prilozu, osnivani fondovi, a Nationalversammlung 14. VI. votirala je u tu svrhu 6 milijona talira, 31. VII. kreirana je ratna i trgovačka zastava. No Austrija je otklonila da sudjeluje, druge su savezne države slabo ili nikako plaćale itd. Isp. Bär, Die deutsche Flotte 1848—1852. (1898.).

⁷⁶ Szécheny u svom dnevniku od 18. V. »In Wien wollen die Slaven... Anarchie... um den Kaiser nach Prag zu bringen... und ein slavisches Reich zu gründen... wo unserer Magyaren Extirpation folgen müsse...« Cit. Rapant, I, 1, p. 362.

⁷⁷ Ambroz Vraniczany * 1801. u Starom Gradu na Hvaru, † 1870. u Rogatcu (pokopan u Karlovcu). Član razgranjene trgovačke obitelji. Okumio se s Gajem. Požrtvovan ilirac, koji je pomagao pokret materijalno. 1848. s Gajem i Kukuljevićem član »ravnajućeg odbora«, koji je predložio 25. III. veliko skupštini u Narodnom Domu u Zagrebu isklicavanje barona Jelačića za bana. Vraniczany zastupnik u hrvatskom saboru lipnja 1848. U rujnu (pa do 12. VI. 1850.) načelnik Financijalnog odjela Banske vlade u Zagrebu. 1851.—1856. predsjednik »Matice Ilirske«. 1860. u Carevinskom vijeću u Beču uz Strossmayera, isto u Banskoj konferenciji kao i u hrvatskom saboru 1861. Iste godine dariva 10.000 for. za osnutak Jugoslavenske akademije. 1862. baron. (Vid. Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925.—1925. U Zagrebu 1925. str. 280. i d.)